

Γ.Ν. Φίλια
Καθηγητῆ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν

Η ΑΚΟΛΟΥΘΙΑ ΤΟΥ ΟΡΘΡΟΥ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΟΥ ΤΡΙΑΔΙΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΠΕΝΤΗΚΟΣΤΑΡΙΟΥ

Ἡ παρούσα εἰσήγηση ἐπέιγεται νὰ εἰσέλθει στὸ θέμα τοῦ Ὁρθρου κατὰ τὶς συγκεκριμένες λειτουργικὲς περιόδους Τριωδίου καὶ Πεντηκοσταρίου. Θεωροῦμε ὅτι παρέλκει μία γενικὴ εἰσαγωγικὴ ἀναφορὰ περὶ τῆς Ἀκολουθίας τοῦ Ὁρθρου· στοιχεῖα παρόμοια ἀναφορᾶς καταχωρίζονται στὴ βιβλιογραφία, στὴν ὁποία παραπέμπουμε¹.

Εἰσαγωγικὰ περὶ τῆς Ἀκολουθίας τοῦ Ὁρθρου κατὰ τὶς λειτουργικὲς περιόδους Τριωδίου καὶ Πεντηκοσταρίου

Ἡ περίοδος ποὺ καταχωρίζεται στὸ λειτουργικὸ βιβλίον τοῦ Τριωδίου διακρίνεται σὲ τρεῖς ὑποπεριόδους²:

- α) Τὴν περίοδο τοῦ καθεαυτοῦ (ἢ καθαυτοῦ Τριωδίου), δηλαδή τὴν περίοδο τῶν τριῶν ἐβδομάδων καὶ τῶν τεσσάρων Κυριακῶν, προπαρασκευαστικῶν τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς,
- β) Τὴν περίοδο τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς καὶ
- γ) Τὴν περίοδο τῆς Μ. Ἑβδομάδος.

Εἶναι προφανές ὅτι θὰ προσεγγίσουμε τὴν Ἀκολουθία τοῦ Ὁρθρου μὲ ἄξονα τὶς τρεῖς παραπάνω ὑποπεριόδους.

Ὡς πρὸς τὴν περίοδο ποὺ καταχωρίζεται στὸ λειτουργικὸ βιβλίον τοῦ Πεντηκοσταρίου, δὲν ὑπάρχει διάκριση ὑποπεριόδων.

Εἶναι προφανές ὅτι, στὸ θέμα τῆς εἰσηγήσεώς μας κυρίαρχο στοιχεῖο εἶναι τὸ Τυπικὸ καὶ, δευτερευόντως, τὰ θέματα ἱστορίας καὶ θεολογίας τῆς Ἀκολουθίας τοῦ Ὁρθρου. Θὰ πρέπει, τέλος, νὰ ἐπισημανθεῖ ὅτι τὰ

¹ J.M. Hanssens, *Nature et genèse de l'Office des Matines*, Romae 1952 (*Analecta Gregoriana* 57). I. Φουντούλη, *Ἡ Ἀκολουθία τοῦ Ὁρθρου*, Θεσσαλονίκη 1966. Τοῦ ἰδίου, *Μοναχικὸς Ὁρθρος*, Θεσσαλονίκη 1978², σσ. 5-12 (*Κείμενα Λειτουργικῆς* 10). Τοῦ ἰδίου, *Λογικὴ Λατρεία*, Ἀθήνα, Ἀποστολικὴ Διακονία, 1984², σσ. 225-269, 320-327. Π. Σκαλτσῆ, «Ἡ θεολογία τῶν ἀκολουθιῶν τοῦ νυχθημέρου», *Λειτουργικὲς μελέτες*, τόμ. I, Θεσσαλονίκη, Πουρναράς, 1999, σσ. 169-174. Θ. Χριστοδούλου, «Ἡ ἀκολουθία τοῦ Ὁρθρου: ἱστορία καὶ Λατρεία», *Ἀκολουθίες τοῦ νυχθημέρου (IΕ' Λειτουργικὸν Συμπόσιον Στελεχῶν ἱερῶν Μητροπόλεων)*, Ἀθήνα, Ἀποστολικὴ Διακονία, 2015, σσ. 121-164. Κ. Καραϊσαρίδη, «Ἡ ἀκολουθία τοῦ Ὁρθρου», *Ἀναβαθμοὶ Λειτουργικῆς Ζωῆς*, Ἀθήνα, Ἄθως, 2008, σσ. 197-228. J. Mateos, *Quelques problèmes de l'Orthros byzantine*, Jerusalem 1961. Α. Σταυρινοῦ, *Μελέτη ἐπὶ τῶν ἱερῶν ἀκολουθιῶν τοῦ λυχνικοῦ καὶ τοῦ ὄρθρου καὶ ἰδίᾳ τῶν ἐν ταῖς δυσὶ ταύταις ἀκολουθίαις εὐχῶν*, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1923.

² Σημαντικὸ εἰσαγωγικὸ ἔργο περὶ τοῦ Τριωδίου εἶναι ἡ μελέτη τοῦ καθ. Ε. Θεοδώρου, *Ἡ μορφωτικὴ ἀξία τοῦ ἰσχύοντος Τριωδίου*, Ἀθήνα, Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν, 1986 (κυρίως σσ. 24έξ.).

σχετικὰ μὲ τις περιπτώσεις τῆς Ἀκολουθίας τοῦ Ὁρθρου τόσο ὡς γενικῆς προθεωρίας Τυπικοῦ, ὅσο καὶ ὡς ἐπιμέρους περιπτώσεων στὶς περιόδους πού ἀποτυπώνονται σὲ λειτουργικὰ βιβλία (ὅπως τὸ τοῦ Τριωδίου καὶ τοῦ Πεντηκοσταρίου), καταχωρίζονται στὸ ἰσχύον Τυπικὸ τῆς Μεγάλῃς τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας (τοῦ Γ. Βιολάκη), στὴν ἔκδοση τοῦ 1888.

Θὰ πρέπει, βεβαίως, νὰ ἐπισημανθεῖ ὅτι ὅλοι οἱ Κανόνες στοὺς Ὁρθρους τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς καὶ τῆς Μ. Ἑβδομάδας δὲν εἶναι τριώδιοι, οὔτε φαίνεται ὅτι ἦσαν ἐξ ἀρχῆς τριώδιοι. Φαίνεται ὅτι ἰσχύει ἡ διαπίστωση τοῦ Νικηφόρου Κάλλιστου Ξανθόπουλου (ἡ ὁποία καταγράφεται στὸ Συναξάριο τοῦ Ὁρθρου τῆς πρώτης Κυριακῆς τοῦ Τριωδίου, τῆς Κυριακῆς τοῦ Τελώνου καὶ Φαρισαίου), ὅτι «καταχρηστικῶς δὲ Τριώδιον ὀνομάζεται· οὐ γὰρ αἰεὶ Τριώδια ἔχει, καὶ γὰρ καὶ ὀλοτελεῖς κανόνας προβάλλεται. Ἄλλ' οἶμαι ἀπὸ τοῦ πλεονάζοντος τὴν ἐπωνυμίαν λαβεῖν»³.

(Α) Ο ΟΡΘΡΟΣ ΣΤΟ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΟ ΒΙΒΛΙΟ ΤΟΥ ΤΡΙΩΔΙΟΥ

Εἶναι, εἰσαγωγικά, ἀπαραίτητο νὰ γίνει μικρὴ ἀναφορὰ στὴν ἔννοια τῶν τριωδίων Κανόνων⁴, σὲ μία ἐποχὴ κατὰ τὴν ὁποία εἶχε, πλέον, ἐκλείψει τὸ Κοντάκιο⁵. Γνωρίζουμε ὅτι ἀρχικὰ στιχολογοῦντο τρεῖς μόνο βιβλικές ᾠδὲς τὴν ἡμέρα. Ἀρχῆς γενομένης ἀπὸ τὴν Κυριακὴ, ἡ πρώτη ᾠδὴ στιχολογεῖτο τὴν Κυριακὴ, ἡ δευτέρη τὴ Δευτέρα (κ.ο.κ.). Σὲ κάθε μία ᾠδὴ προστίθεντο ἡ Η' καὶ ἡ Θ' (δηλαδή, οἱ δύο ᾠδὲς πού περίσσευαν) Ἔτσι, στὸ πλαίσιο τῆς ἑβδομάδας στιχολογοῦντο καθημερινὰ τρεῖς ᾠδὲς (ἀπὸ τις ἑννέα βιβλικές). Ἐν συνεχείᾳ, καὶ προκειμένου νὰ τονιστεῖ τὸ ἐορτάσιμο τῆς Κυριακῆς, τὸ σύστημα διαφοροποιήθηκε ἐλαφρῶς. Ἔτσι, κατὰ τὴν Κυριακὴ στιχολογοῦντο ὅλες οἱ ᾠδὲς, ἡ δὲ πρώτη ᾠδὴ στιχολογεῖτο ἀπὸ τὴ Δευτέρα (κ.ο.κ.). Μὲ τὴ διαδικασία αὐτὴ, δημιουργήθηκε σύστημα ἑννέα (ὀκτώ) ᾠδῶν τὴν Κυριακὴ, τριῶν ᾠδῶν τις καθημερινές καὶ τεσσάρων ᾠδῶν τὰ Σάββατα.

Αὐτό, ἀκριβῶς, τὸ σύστημα διατηρήθηκε στὸ Τριώδιο⁶, ἀπὸ τὴν ἑβδομάδα τῆς Τυρινῆς καὶ ἐντεῦθεν, προσδίδοντας καὶ τὴν ὀνομασία στὸ ἀντίστοιχο λειτουργικὸ βιβλίον⁷, τὸ ὁποῖο ὀνομάστηκε «Τριώδιο» ἐπειδὴ οἱ

³ Στὸ Ἰ. Φουντούλη, «Τριώδιον καὶ Τριώδια», *Λειτουργικὰ θέματα*, τόμ. Β', Θεσσαλονίκη 1977, σ. 77.

⁴ Σημαντικὰ εἰσαγωγικά στοιχεῖα περὶ τοῦ Τριωδίου, βλ. Η. Engberding, «Triodion», *Lexicon für Theologie und Kirche*, τόμ. 10, 1938, σσ. 293-294.

⁵ Α. Φυτράκη, *Ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἡμῶν ποίησις κατὰ τὰς κυριότερας αὐτῆς φάσεις*, Ἀθῆναι 1957, σσ. 54 καὶ 60.

⁶ Ε.Γ. Παντελάκη, «Τριώδιον», *Μεγάλῃ Ἑλληνικῇ Ἐγκυκλοπαίδεια*, ἔκδ. «Πυρσός», τόμ. 23, σ. 354.

⁷ Ἰ. Φουντούλη, «Τριώδιον καὶ Τριώδια», *Λειτουργικὰ θέματα*, τόμ. Β', Θεσσαλονίκη 1977, σ. 73.

περισσότερες ημέρες του ἦταν τριώδιες (ὡς πρὸς τὴ στιχολογία τῶν τριῶν βιβλικῶν ᾠδῶν)⁸. Οἱ διαδικασίες αὐτὲς κορυφώνονται περὶ τὰ μέσα τοῦ 8^{ου} αἰ.: ἔτσι, περὶ τὸ 750 ὁ Κοσμᾶς Μαΐουμᾶ συνθέτει διώδιο Κανόνα γιὰ τὸν Ὁρθρο τῆς Μ. Τρίτης⁹, ἐνῶ ὁ ἴδιος καὶ ὁ Ἀνδρέας Κρήτης συνθέτουν τριώδιους Κανόνες τῆς Μ. Ἑβδομάδας¹⁰. Τὸν ἔννατο αἰῶνα, οἱ Στουδίτες Θεόδωρος καὶ Ἰωσήφ συνθέτουν τριώδιους Κανόνες γιὰ τοὺς Ὁρθρους τῆς Τρίτης (σὲ κάθε ἑβδομάδα τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς). Ἐπομένως, οἱ Κανόνες τοῦ λειτουργικοῦ βιβλίου τοῦ Τριωδίου διαμορφώνονται μετὰ τὸ β' ἡμισυ τοῦ 8^{ου} αἰ.¹¹, ἀφοῦ κυριάρχησαν ὡς τὸ μοναδικὸ εἶδος ἐκκλησιαστικῆς ποιήσεως¹².

1. Η ΑΚΟΛΟΥΘΙΑ ΤΟΥ ΟΡΘΡΟΥ ΣΤΟ ΚΑΘΕΑΥΤΟ ΤΡΙΩΔΙΟ

Θὰ προσεγγίσουμε τὸ θέμα τῆς Ἀκολουθίας τοῦ Ὁρθρου στὸ καθεαυτὸ ἢ καθαυτὸ Τριώδιο (δηλαδὴ στὴν περίοδο τῶν τριῶν παρασκευαστικῶν ἑβδομάδων καὶ τῶν τεσσάρων Κυριακῶν) ἀπὸ δύο πλευρές: τοὺς Ὁρθρους τῶν Κυριακῶν καὶ τοὺς Ὁρθρους τῶν καθημερινῶν ἡμερῶν.

(α) ΟΙ ΟΡΘΡΟΙ ΤΩΝ ΚΥΡΙΑΚΩΝ ΤΟΥ ΚΑΘΕΑΥΤΟΥ ΤΡΙΩΔΙΟΥ

1) Ὁ Ὁρθρος τῆς Κυριακῆς χωρὶς ἐορταζόμενο Ἅγιο

Κατὰ τὴν περίοδο τοῦ καθεαυτοῦ Τριωδίου χρησιμοποιοῦμε (στὸν Ὁρθρο) δύο λειτουργικὰ βιβλία (τὸ Τριώδιο καὶ τὴν Παρακλητικὴ), καθὼς καὶ ἓνα τρίτο (τὸ Μηναῖο) ἂν ὑπάρχει ἐορταζόμενος Ἅγιος (μὲ πλήρη Ἀκολουθία, δηλαδὴ ἂν ὑπάρχει Δοξαστικὸ στὸν Ἐσπερινό, Ἀπολυτικιο καὶ Ἐξαποστειλᾶριο στὸν Ὁρθρο). Στὴν περίπτωση πού δὲν ὑπάρχει ἐορταζόμενος Ἅγιος κατὰ μία Κυριακὴ τοῦ καθεαυτοῦ Τριωδίου, τότε τὸ βιβλίον τοῦ Μηναίου χρησιμοποιεῖται μόνο γιὰ τὴν ἀνάγνωση τοῦ Συναξαρίου (μαζὶ μὲ τὸ βιβλίον τῆς Παρακλητικῆς- κατὰ τὸν ὀριζόμενον ἦχο- καὶ τὸ βιβλίον τοῦ Τριωδίου).

⁸ Κ. Μηλιαρᾶ, *Ἱστορικὴ ἐπισκόπησις τοῦ Τριωδίου. Τὸ σχέδιον καὶ ὁ καταρτισμὸς αὐτοῦ*, (ἀνάτυπο ἀπὸ τὴ Νέα Σιών, 1934).

⁹ Σ. Εὐστρατιάδου, «Κοσμᾶς Ἱεροσολυμίτης ὁ ποιητής, ἐπίσκοπος Μαΐουμᾶ», *Νέα Σιών*, 1933, σσ. 83-544.

¹⁰ Ι. Φουντούλη, «Τριώδιον καὶ Τριώδια», *Λειτουργικὰ θέματα*, τόμ. Β', Θεσσαλονίκη 1977, σ. 81-82.

¹¹ Ι. Φουντούλη, *Τελετουργικὰ θέματα*, Ἀθήνα, Ἀποστολικὴ Διακονία, 2002, σσ. 69-70.

¹² Κ. Krumbacher, *Ἱστορία τῆς βυζαντινῆς λογοτεχνίας* (μτφρ. Γ. Σωτηριάδου), τόμ. Β', Ἀθήναι, 1957, σ. 581.

Στην περίπτωση αυτή, μετὰ ἀπὸ τὰ εἰσαγωγικά, τὸν Ἐξάψαλμο, τὴν Μεγάλη Συναπτὴ καὶ τὸ «Θεὸς Κύριος», ψάλλεται πρῶτο τὸ ἀναστάσιμο Ἀπολυτίκιο τῆς Κυριακῆς τοῦ ἤχου (ἐκ δευτέρου μὲ τὸ «Δόξα Πατρί») καὶ τὸ ἀναστάσιμο Θεοτοκίο τοῦ ἤχου. Ὁ Ὅρθρος ἐξελίσσεται κατὰ τὴν προβλεπόμενη τάξη: Καθίσματα τοῦ ἤχου, ἀναστάσιμα Εὐλογητάρια καὶ Ἀναβαθμοί. Ὁ Κανόνας προβλέπει τὴν ψαλμώδηση τῶν ᾠδῶν ἐναλλάξ (πρῶτα τῆς Παρακλητικῆς καὶ ἀκολουθῶς τοῦ Τριωδίου), μὲ ψαλμώδηση τοῦ «Δόξα τῇ ἀγία Ἀναστάσει σου Κύριε» (πρὶν ἀπὸ τὶς ᾠδὲς τῆς Παρακλητικῆς) καὶ τοῦ «Δόξα σοι ὁ Θεὸς ἡμῶν δόξα σοι» (πρὶν ἀπὸ τὶς ᾠδὲς τοῦ Τριωδίου)¹³.

Εἰδικὴ παρατήρηση πρέπει νὰ γίνῃ περὶ τοῦ Κοντακίου καὶ τοῦ Οἴκου, τὰ ὁποῖα διαβάζονται ἀπὸ τὸ Τριῶδιο. Στὸ σημεῖο αὐτὸ ἐπισημαίνουμε ὅτι, παρόλο πὺ σὲ ὀλόκληρο τὸν Ὅρθρο προηγεῖται ὁ ἀναστάσιμος χαρακτήρας (ἀπὸ τὸ βιβλίον τῆς Παρακλητικῆς), στὸ θέμα τοῦ Κοντακίου καὶ τοῦ Οἴκου προηγεῖται τὸ νόημα τοῦ Εὐαγγελίου τῆς ἡμέρας, δηλαδὴ τὸ ἑορτολογικὸ περιεχόμενον τῆς συγκεκριμένης Κυριακῆς τοῦ καθεαυτοῦ Τριωδίου. Τὸ Συναξάριον διαβάζεται (ὅπως προαναφέρθηκε) ἀπὸ τὸ Μηναιῖο (πρόκειται γιὰ τὴν μοναδικὴν χρῆσιν τοῦ Μηναιῖου στὴν περίπτωση πὺ δὲν ὑπάρχει ἑορταζόμενος Ἅγιος).

Ὁ χαρακτήρας τοῦ καθεαυτοῦ Τριωδίου κυριαρχεῖ καὶ στὸ θέμα τῶν Καταβασίων: στοὺς Ὅρθρους τῶν τριῶν πρώτων Κυριακῶν προβλέπονται εἰδικὲς Καταβασίαι, ἐνῶ στὸν Ὅρθρο τῆς Κυριακῆς τῆς Τυρινῆς ψάλλονται οἱ Καταβασίαι τῶν ἀπλῶν Κυριακῶν. Τὰ τρία Ἰδιόμελα, τὰ ὁποῖα ψάλλονται μετὰ τὸν Ν΄ Ψαλμό, ἀποτελοῦν ἰδιαιτερότητα ὅλων τῶν Ὅρθρων τοῦ λειτουργικοῦ βιβλίου τοῦ Τριωδίου (ἐκτός, βεβαίως, ἀπὸ τοὺς Ὅρθρους τῆς Μ. Ἑβδομάδος)¹⁴. Ἡ τάξη αὐτὴ αἴρεται μόνο ὅταν συμπέσει ἑορτασμός τῆς Ὑπαπαντῆς μὲ κάποια ἐκ τῶν Κυριακῶν τοῦ καθεαυτοῦ Τριωδίου. Στὴν ψαλμώδηση τῶν Ἐξαποστειλαρίων ἐπανέρχεται ἡ τάξη τῆς προτάξεως τοῦ ἀναστάσιμου ἐναντι τοῦ Ἐξαποστειλαρίου τοῦ Τριωδίου. Παρομοίως καὶ στοὺς Αἴνους: προηγοῦνται τὰ κατ' ἤχον ἀναστάσιμα ἀπὸ τὴν Παρακλητικὴν καὶ ἀκολουθοῦν τὰ τοῦ Τριωδίου. Στὸ θέμα, ὁμως, τοῦ Δοξαστικοῦ τῶν Αἴνων ἡ σειρὰ ἀνατρέπεται ἐκ νέου: ψάλλεται τὸ Δοξαστικὸ τῶν Αἴνων τοῦ Τριωδίου, ἀκολουθούμενον ἀπὸ τὸ Θεοτοκίον «Ὑπερευλογημένη ὑπάρχεις, Θεοτόκε Παρθένε...».

¹³ Περὶ τοῦ θέματος ὅτι στὸν Κανόνα τοῦ Ὅρθρου τῆς Κυριακῆς τῶν Ἀπόκρεω περιλαμβάνονται Τροπάρια, τὰ ὁποῖα ὑπάρχουν καὶ στὸν Μέγα Κανόνα, βλ. τὴν πρόταση τοῦ π. Κ. Παπαγιάννη, ὅτι τὰ συγκεκριμένα Τροπάρια εἶναι ποίημα τοῦ Θεοδώρου Στουδίτου καὶ ὅτι μᾶλλον «παρεισῆχθησαν ὑπὸ μεταγενεστέρων εἰς τὸν μέγαν κανόνα» (*Διορθώσεις καὶ παρατηρήσεις εἰς τὸ Τριῶδιον*, Θεσσαλονίκη, University Studio Press, 2006, σ. 44).

¹⁴ Περὶ μιᾶς προτεινομένης φιλολογικῆς διορθώσεως τοῦ δευτέρου στίχου τοῦ πρώτου ἀπὸ τὰ συγκεκριμένα Ἰδιόμελα, βλ. Πρωτ. Κ. Παπαγιάννη, ὅπ.π., σ. 20.

Ἐὰν συνοψίσουμε τὰ παραπάνω περὶ τοῦ Ὁρθροῦ τῶν Κυριακῶν τοῦ καθεαυτοῦ Τριωδίου ὅταν δὲν ὑπάρχει ἑορταζόμενος Ἅγιος, θὰ συμπεράνουμε ὅτι ὁ ἀναστάσιμος χαρακτήρας τοῦ Ὁρθροῦ (ὁ καταγεγραμμένος στὸν προβλεπόμενο ἤχο τῆς Κυριακῆς σύμφωνα μὲ τὸ βιβλίον τῆς Παρακλητικῆς) προηγεῖται τῶν Τροπαρίων τοῦ λειτουργικοῦ βιβλίου τοῦ Τριωδίου, ἐξαιρέσεως γενομένης στὸ Κοντάκιον καὶ τὸν Οἶκον, καθὼς καὶ στὸ Δοξαστικὸ τῶν Αἰνῶν (καὶ στὶς δύο περιπτώσεις τὰ ἀναστάσιμα ὑποκαθίστανται ἀπὸ τὰ τοῦ Τριωδίου).

II) Ὁ Ὁρθρος τῆς Κυριακῆς μὲ ἑορταζόμενο Ἅγιον

Ὅταν ὑπάρχει ἑορταζόμενος Ἅγιος, στὸν Ὁρθρον τοῦ καθεαυτοῦ Τριωδίου ἐπισημαίνονται οἱ ἀκόλουθες διαφοροποιήσεις (σὲ σχέση μὲ τὸν Ὁρθρον ἄνευ ἑορταζομένου Ἁγίου):

- Στὰ Ἀπολυτίκια μετὰ ἀπὸ τὸν Ἐξάψαλμον, μετὰ τὸ ἀναστάσιμο παρεμβάλλεται τὸ τοῦ ἑορταζομένου Ἁγίου (μὲ τὴ συνοδεία τοῦ «Δόξα Πατρί...»), ἐνῶ ὡς Θεοτοκίον (μὲ τὸ «Καὶ νῦν καὶ αἰεὶ...») ψάλλεται τὸ ὁμόηχο μὲ τὸ Ἀπολυτίκιον τοῦ ἑορταζομένου Ἁγίου.

- Στὰ Καθίσματα, μετὰ ἀπὸ τὰ τῆς Παρακλητικῆς, ψάλλονται τὰ τοῦ ἑορταζομένου Ἁγίου.

- Στὴν ψαλμώδηση τοῦ Κανόνα, ψάλλουμε τὰ Τροπάρια τῆς κάθε ὥδης πρῶτα ἀπὸ τὴν Παρακλητικὴν, ἀκολούθως δὲ ἀπὸ τὸ λειτουργικὸ βιβλίον τοῦ Τριωδίου καὶ, τέλος, ἀπὸ τὸ Μηναιῖον.

- Παρόμοια ἰσχύουν γιὰ τὰ Ἐξαποστειλάρια: ψάλλεται τὸ πρῶτον ἀπὸ τὴν Παρακλητικὴν, τὸ δεύτερον ἀπὸ τὸ Τριώδιον καὶ τὸ τρίτον ἀπὸ τὸ Μηναιῖον.

- Στὸς Αἶνους, ἡ σειρά ἔχει ὡς ἀκολούθως: τρία ἀναστάσιμα Τροπάρια ἀπὸ τὴν Παρακλητικὴν, δύο ἀπὸ τὸ Τριώδιον καὶ, τέλος, τρία ἀπὸ τὸ Μηναιῖον.

Τὰ συμπεράσματα ἀπὸ τὶς παραπάνω τυπικὲς διατάξεις εἶναι προφανῆ: τὰ Τροπάρια τοῦ ἑορταζομένου Ἁγίου παρεμβάλλονται στὴν Ἀκολουθία τοῦ Ὁρθροῦ στὰ Ἀπολυτίκια, τὰ Καθίσματα, τὸν Κανόνα, τὰ Ἐξαποστειλάρια καὶ τοὺς Αἶνους. Ἐπομένως, διαχέονται σὲ ὁλόκληρην τὴν Ἀκολουθία τοῦ Ὁρθροῦ τῶν Κυριακῶν κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ καθεαυτοῦ Τριωδίου, μαζὶ μὲ τὰ ἀντίστοιχα ἀναστάσιμα καὶ τὰ Τροπάρια τοῦ λειτουργικοῦ βιβλίου τοῦ Τριωδίου.

III) Ὁ Ὁρθρος τῆς Κυριακῆς ἐὰν συμπέσει Δεσποτικὴ ἑορτὴ

Σύμφωνα με τὸ ἰσχυρὸν Τυπικὸ, ἐὰν ἡ ἑορτὴ τῆς Ὑπαπαντῆς συμπέσει μετὰ Κυριακὴ τοῦ καθεαυτοῦ Τριωδίου, ἡ Ἀκολουθία τοῦ Ὁρθρου διαμορφώνεται ὡς ἀκολούθως¹⁵:

- Μετὰ τὸ «Θεὸς Κύριος...», ψάλλονται τὸ ἀναστάσιμο Ἀπολυτίκιον καὶ τὸ τῆς ἑορτῆς (δύο φορές, μετὰ τὸ «Δόξα Πατρὶ...» καὶ τὸ «Καὶ νῦν καὶ αἰεῖ...»). Νὰ σημειωθεῖ ὅτι στὸ λειτουργικὸ βιβλίον τοῦ Τριωδίου δὲν προβλέπονται Ἀπολυτικά.

- Στὰ Καθίσματα ψάλλονται πρῶτα τὰ ἀναστάσιμα καὶ ἀκολούθως τὰ τῆς ἑορτῆς. Νὰ σημειωθεῖ ὅτι στὸ λειτουργικὸ βιβλίον τοῦ Τριωδίου δὲν προβλέπονται Καθίσματα.

- Ἀναβαθμοὶ ἀπὸ τὸν ἦχο καὶ Προκείμενο τῆς ἑορτῆς. Νὰ σημειωθεῖ ὅτι στὸ λειτουργικὸ βιβλίον τοῦ Τριωδίου δὲν προβλέπονται Ἀναβαθμοί.

- Στὸν Κανόνα ψάλλεται ὁ ἀναστάσιμος, ὁ τοῦ Τριωδίου καὶ ὁ τῆς ἑορτῆς. Μετὰ τὴν γ' ᾠδὴ ἀναγινώσκεται τὸ ἀναστάσιμο Κοντάκιον μετὰ τὸν Οἶκον, μετὰ δὲ τὴν στ' ᾠδὴ τὸ Κοντάκιον καὶ ὁ Οἶκος τοῦ Τριωδίου, τὸ Μηνολόγιον τῆς ἑορτῆς καὶ τὸ Ὑπόμνημα τοῦ Τριωδίου.

- Καταβασίαι καὶ Θ' ᾠδὴ ψάλλεται ἀπὸ τὸ Μηναιῖον.

- Ἐξαποστειλάρια ψάλλονται τὸ ἀναστάσιμο, τὸ τοῦ Τριωδίου καὶ τὸ τῆς ἑορτῆς.

- Στὸς Αἶνους ψάλλονται τέσσερα ἀναστάσιμα καὶ τέσσερα τῆς ἑορτῆς· ἐὰν, ὅμως, ἡ ἑορτὴ τῆς Ὑπαπαντῆς συμπέσει μετὰ τὴν Κυριακὴ τῶν Ἀπόκρεω ἢ τῆς Τυρινῆς, παρεμβάλλονται (πρὶν ἀπὸ τὰ τῆς ἑορτῆς) δύο τροπάρια Ἰδιόμελα ἀπὸ τὸ λειτουργικὸ βιβλίον τοῦ Τριωδίου.

- Τὸ Δοξαστικὸ τῶν Αἶνων ψάλλεται ἀπὸ τὸ λειτουργικὸ βιβλίον τοῦ Τριωδίου καὶ τὸ «Καὶ νῦν...» ἀπὸ τὸ Μηναιῖον.

Ἀπὸ τὰ παραπάνω εἶναι σαφές ὅτι κυριαρχεῖ ὁ ἀναστάσιμος χαρακτήρας, δευτερευόντως δὲ ὁ τοῦ Τριωδίου καὶ (ἀκολούθως) ὁ τῆς ἑορτῆς. Ὁ τοῦ Τριωδίου καταλιμπάνεται μόνο ὅταν δὲν προβλέπονται Τροπάρια. Θὰ συμπεραίναμε, ἐπομένως, ὅτι στὴν περίπτωσιν συνεορτασμοῦ τῆς Ὑπαπαντῆς κατὰ μία ἀπὸ τὰς Κυριακὰς τοῦ καθεαυτοῦ Τριωδίου, ἡ ὑμνολογία τῆς Δεσποτικῆς ἑορτῆς προστίθεται στὴν ἤδη προβλεπόμενη τῆς Παρακλητικῆς καὶ τοῦ λειτουργικοῦ βιβλίου τοῦ Τριωδίου.

(β) Ο ΟΡΘΡΟΣ ΤΩΝ ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΩΝ ΗΜΕΡΩΝ (ΕΚΤΟΣ ΚΥΡΙΑΚΗΣ) ΤΟΥ ΚΑΘΕΑΥΤΟΥ ΤΡΙΩΔΙΟΥ

1) Ὁρθρος καθημερινῶν μετὰ ἑορταζόμενον Ἅγιον

¹⁵ Τυπικὸ, σ. 175 (περίπτωση Β').

Κατὰ τὴν περίοδο τοῦ καθεαυτοῦ Τριωδίου, τὸ Τυπικὸ τοῦ Ὁρθρου τῶν καθημερινῶν ἡμερῶν (πλὴν Κυριακῆς) δὲν εἶναι καθόλου ξένο καὶ ἀδιάφορο πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς ὅλης περιόδου τοῦ Τριωδίου. Στὴν περίοδο τοῦ καθεαυτοῦ Τριωδίου, στὸν Ὁρθρο τῶν καθημερινῶν- ἐκτὸς Κυριακῆς- ἡμερῶν καὶ ἐφόσον ὑπάρχει ἐορταζόμενος Ἅγιος, χρησιμοποιεῖται ὡς πρῶτο βιβλίον τὸ Μηναιῖο καὶ ὡς δεῦτερο βιβλίον τὸ Τριώδιον. Οἱ περιπτώσεις αὐτὲς εἶναι ἐλάχιστες, ὅπως (γιὰ παράδειγμα) ἡ ἐορτὴ τοῦ Ἁγίου Χαράλαμπος.

Στὴν περίπτωση πού ὁ Ἅγιος δὲν εἶναι ἐορταζόμενος, τότε χρησιμοποιεῖται τὸ Μηναιῖο (πρωτίστως) καὶ ἡ Παρακλητικὴ (δευτερευόντως), διότι στὴν περίπτωση αὐτὴ τὸ Μηναιῖο δὲν ἔχει πλήρη Ἀκολουθία. Στὴν περίπτωση πού δὲν ὑπάρχει ἐορτὴ Ἁγίου, χρησιμοποιεῖται (στὸν Ὁρθρο) πρωτίστως ἡ Παρακλητικὴ καὶ δευτερευόντως τὸ λειτουργικὸ βιβλίον τοῦ Τριωδίου. Γιὰ νὰ ἀναδειχθεῖ τὸ πνεῦμα τῶν ἡμερῶν τοῦ Τριωδίου, συνήθως πρὸς τὸ τέλος τοῦ Ὁρθρου ψάλλονται ἀπὸ τὸ Τριώδιον τὰ Ἀπόστιχα τῶν Αἰνῶν, τὸ Δοξαστικὸ-Θεοτοκίον καὶ τὸ Ἀπολυτίκιον.

Υπάρχει, ὅμως, καὶ ἡ περίπτωση μὴ τελέσεως Ὁρθρου κατὰ τὶς καθημερινές- πλὴν Κυριακῆς- τοῦ καθεαυτοῦ Τριωδίου: ὅταν δὲν ἔχουμε ἐορταζόμενο Ἅγιο ἢ Δεσποτικὴ ἐορτὴ (τῆς Ὑπαπαντῆς). Παρὰ ταῦτα, σὲ μοναστηριακὰ Τυπικὰ τελεῖται Ἀκολουθία Ὁρθρου (ἀκόμα καὶ στὶς παραπάνω περιπτώσεις) κατὰ τὶς ἡμέρες τῆς Τυρινῆς ἐβδομάδας (Δευτέρα ἕως καὶ Παρασκευή). Ἡ τέλεση Ὁρθρου κατὰ τὶς ἡμέρες τῆς συγκεκριμένης ἐβδομάδας (μὴ ὑπάρχοντος ἐορταζομένου Ἁγίου ἢ τῆς ἐορτῆς τῆς Ὑπαπαντῆς) ὀφείλεται στὸν ἔντονον χαρακτήρα προετοιμασίας (γιὰ τὴν Μ. Τεσσαρακοστή), τὸν ὁποῖο ἔχει ἡ τυρινὴ ἐβδομάδα (Τυπικόν, σ. 325).

Ἡ μὴ τέλεση Ὁρθρου κατὰ τὶς καθημερινές τοῦ καθεαυτοῦ Τριωδίου (ὅταν δὲν ὑπάρχει ἐορταζόμενος Ἅγιος ἢ ἡ ἐορτὴ τῆς Ὑπαπαντῆς), ἔχει ἓνα βαθύτερο θεολογικὸ νόημα: τὸ ἴδιον τὸ λειτουργικὸ βιβλίον τοῦ Τριωδίου παραπέμπει σὲ Τροπάρια ἐκ τῆς Παρακλητικῆς. Αὐτὸ ἀποδεικνύει ὅτι τὶς συγκεκριμένες ἡμέρες ἡ Παρακλητικὴ εἶναι ἰσχυρότερη τοῦ λειτουργικοῦ βιβλίου τοῦ Τριωδίου, τὸ ὁποῖο τίθεται σὲ δευτέρη μοῖρα, μὴ ἔχοντας κάποιο διδακτικὸ περιεχόμενο. Ἔτσι, ἀφοῦ τὰ μηνύματα τοῦ Τριωδίου δὲν εἶναι ἰσχυρά, δὲν θεωρεῖται σκόπιμον νὰ χρησιμοποιηθεῖ τὸ λειτουργικὸ βιβλίον τοῦ Τριωδίου. Ἐπομένως, ὅταν στὴν Παρακλητικὴ δὲν προβλέπεται Ὁρθρος, δὲν τελεῖται καὶ τὶς συγκεκριμένες ἡμέρες τοῦ καθεαυτοῦ Τριωδίου, κατὰ τὶς ὁποῖες κυριαρχεῖ ἡ Παρακλητικὴ. Ἄλλωστε, ἀπὸ τὴν περίοδο τῆς Παρακλητικῆς μεταβαίνουμε στὴν περίοδο τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς, κατὰ τὴν ὁποῖα ἡ Παρακλητικὴ δὲν ἰσχύει τὶς καθημερινές. Υπάρχει, ἔτσι, μιὰ σταδιακὴ προετοιμασία γιὰ τὴ Μ. Τεσσαρακοστή.

Ἐὰν τύχει ἑορταζόμενος Ἅγιος τὸ Σάββατο τῆς Τυρινῆς, κατὰ τὴν Ἀκολουθία τοῦ Ὁρθρου προβλέπεται Εὐαγγέλιο τοῦ Ἁγίου, Κανόνας τοῦ Ἁγίου (Μηναῖο) καὶ τῶν ἐν ἀσκήσει λαμψάντων ὁσίων καὶ θεοφόρων Πατέρων (λειτουργικὸ βιβλίον τοῦ Τριωδίου) καὶ Αἶνοι τοῦ Ἁγίου καὶ τῶν ὁσίων (μὲ Δοξαστικὸ τοῦ Ἁγίου). Ἐπομένως, ὁ ἑορτασμός τοῦ Ἁγίου (χρησιμοποίηση τοῦ Μηναίου) προτάσσεται τοῦ ἑορτασμοῦ τῶν ὁσίων Πατέρων (Τριώδιο).

II) Ὁρθρος καθημερινῶν μὲ Δεσποτικὴ ἑορτὴ

Ὅταν συμπέσει ἑορτασμός Δεσποτικῆς ἑορτῆς (τῆς Ὑπαπαντῆς) μὲ καθημερινή- δηλαδή, ἐκτός Σαββάτου καὶ Κυριακῆς- τοῦ καθεαυτοῦ Τριωδίου, τότε στὴν Ἀκολουθία τοῦ Ὁρθρου ἐπικρατεῖ τὸ Μηναῖο.

III) Ὁρθρος τοῦ Ψυχосαββάτου

Πρόκειται περὶ τοῦ Σαββάτου, τὸ ὁποῖο προηγεῖται τῆς Κυριακῆς τῶν Ἀπόκρεω. Ἡ ὀνομασία του ὡς «Ψυχосαββάτου» ὀφείλεται στὸ γεγονός ὅτι τελοῦνται μνημόσυνα γιὰ τὴ σωτηρία τῶν ψυχῶν τῶν κοιμηθέντων ἀδελφῶν μας (ὅπως ἀναφέρει τὸ Συναξάριο, «τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ, μνεῖαν τῶν ἀπ' αἰῶνος κοιμηθέντων, ἐπ' ἐλπίδι ζωῆς αἰωνίου, οἱ θειότατοι Πατέρες ἐθέσπισαν»). Ἄς σημειωθεῖ ὅτι, ἡ θέση τοῦ Ψυχосαββάτου κατὰ τὴν περίοδο αὐτὴ δὲν εἶναι τυχαία, ἀλλὰ στοχεύει νὰ διδάξει ὅτι οἱ Χριστιανοί, μὲ τὴν ἐνθύμηση τοῦ θανάτου καὶ τῆς σωτηρίας τῶν ψυχῶν, καλοῦνται νὰ λάβουν δύναμη ἐνόψει τῶν ἀγώνων τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς.

Ἡ σημασία αὐτῆ τοῦ Ψυχосαββάτου ἐπέβαλε τὴ μετάθεση τοῦ ἑορταζομένου Ἁγίου κατὰ τὴν προηγούμενη ἡμέρα (τὴν Παρασκευὴ) ὅταν ἡ ἑορτὴ συμπίπτει μὲ τὸ Ψυχосάββατο (αὐτὴ εἶναι ἡ περίπτωση ἑορτασμοῦ τοῦ Ἁγίου Χαράλαμπος ἢ ἀποδόσεως τῆς Ὑπαπαντῆς). Ἡ βαθύτερη αἰτία τῆς μεταθέσεως εἶναι ὅτι δὲν συνάδουν τὰ νεκρώσιμα τῶν ψυχῶν μὲ τὸν πανηγυρικὸ χαρακτήρα τῆς ἑορτῆς. Αὐτὸς εἶναι καὶ ὁ λόγος, ἔνεκα τοῦ ὁποίου δὲν χρησιμοποιεῖται τὸ Μηναῖο κατὰ τὶς Ἀκολουθίες τοῦ Ψυχосαββάτου (ἐκτός, βεβαίως, ἀπὸ τὴν ἀνάγνωση- κατὰ τὴν Ἀκολουθία τοῦ Ὁρθρου- τοῦ Συναξαρίου).

Εἶναι, ἐπομένως, προφανές ὅτι ὀλόκληρη ἡ Ἀκολουθία τοῦ Ὁρθρου (κατὰ τὸ Ψυχосάββατο) στηρίζεται στὸ λειτουργικὸ βιβλίον τοῦ Τριωδίου, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν Παρακλητικὴ (τοῦ ἤχου τοῦ συγκεκριμένου Σαββάτου). Ἔτσι, ἡ Ἀκολουθία τοῦ συγκεκριμένου Ὁρθρου ἔχει τὶς ἀκόλουθες ἰδιαιτερότητες:

- Ἀντὶ τοῦ «Θεὸς Κύριος» ψάλλεται τὸ «Ἀλληλουάριο».
- Μετὰ τὰ Καθίσματα ψάλλεται ὁ Ἄωμος (δηλαδή, τὰ ἕξι Νεκρώσιμα Εὐλογητάρια, μαζὶ μὲ τὸ Δοξαστικὸ καὶ τὸ Θεοτοκίον).

- Γίνεται μνημόνευση κεκοιμημένων από τὸν ἱερέα.
- Πρὶν ἀπὸ τὸν Ν΄ Ψαλμό, ψάλλονται τὰ Νεκρώσιμα Καθίσματα («Ἀνάπαυσον Σωτῆρ ἡμῶν, μετὰ Δικαίων τοὺς δούλους σου...»).
- Κατὰ τὸν Κανόνα ψάλλονται πρῶτα οἱ ᾠδὲς τῆς Παρακλητικῆς καὶ, ἀκολουθῶς, τοῦ Τριωδίου.
- Κοντάκιο καὶ Οἶκος διαβάζονται ἀπὸ τὸ λειτουργικὸ βιβλίον τοῦ Τριωδίου μετὰ ἀπὸ τὴν Δ΄ ᾠδὴ.
- Τὰ Ἐξαποστειλάρια ψάλλονται ἀπὸ τὸ λειτουργικὸ βιβλίον τοῦ Τριωδίου.

2. Η ΑΚΟΛΟΥΘΙΑ ΤΟΥ ΟΡΘΡΟΥ ΚΑΤΑ ΤΗΝ Μ. ΤΕΣΣΑΡΑΚΟΣΤΗ

Στις Ἀκολουθίες τοῦ Ὁρθρου κατὰ τὴν περίοδο τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς γίνεται χρῆση τριῶν κυρίως λειτουργικῶν βιβλίων: τοῦ Τριωδίου, τοῦ Ὁρολογίου καὶ τῶν Μηναιῶν¹⁶. Τὰ στοιχεῖα ἀπὸ τὴν Παρακλητικὴ καταχωρίζονται στὸ τέλος τοῦ λειτουργικοῦ βιβλίου τοῦ Τριωδίου¹⁷.

Σπεύδουμε νὰ ἐκθέσουμε τὰ σχετικὰ μὲ μία ἰδιαιτερότητα τοῦ Ὁρθρου κατὰ τὴν Μ. Τεσσαρακοστὴ καὶ τὴν Μ. Ἑβδομάδα. Πρόκειται περὶ τῆς λεγόμενης «βασιλικῆς Ἀκολουθίας»¹⁸.

Ἡ «βασιλικὴ Ἀκολουθία» ἀποτελεῖ μᾶλλον μεταγενέστερη προσθήκη στὸ ἀρχαῖο Σαββαϊτικὸ τυπικόν. Ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενό της ἀποτελεῖ προσευχή, ἢ ὁποῖα προσφέρεται στὸ Θεὸ ὑπὲρ τῶν «βασιλέων», δηλαδὴ ὑπὲρ τοῦ ἐκάστοτε Αὐτοκράτορα καὶ τῆς οἰκογενείας του. Ἡ σύντομη αὐτὴ Ἀκολουθία ἐτελεῖτο, κατὰ πᾶσα πιθανότητα, στις λεγόμενες «βασιλικὲς Μονές», δηλαδὴ στις Μονές οἱ ὁποῖες εἶχαν εὐεργετηθεῖ ἀπὸ τὸν Αὐτοκράτορα, εἴτε διοικητικά (μὲ τὴν παραχώρηση εἰδικῶν προνομίων), εἴτε οἰκονομικά (μὲ τὴν παραχώρηση κτημάτων καὶ χρηματικῶν εἰσφορῶν). Σὲ ἔνδειξη εὐχαριστίας καὶ εὐγνωμοσύνης πρὸς τὸ πρόσωπο τοῦ Αὐτοκράτορα, οἱ μοναχοὶ τῶν συγκεκριμένων Μονῶν εἶχαν εἰσαγάγει στὴ λατρευτικὴ πράξη τὴ λεγόμενη «βασιλικὴ Ἀκολουθία», ἐνσωματώνοντάς την στὴν Ἀκολουθία τοῦ Ὁρθρου. Μὲ τὸ πέρασμα τοῦ χρόνου, ἢ χρῆση τῆς Ἀκολουθίας αὐτῆς γενικεύτηκε καὶ,

¹⁶ Βλ. Π. Αγάθωνος, «Οἱ Ἀκολουθίες τοῦ Νυχθημέρου κατὰ τὶς καθημερινὲς τῆς Μεγάλης Τεσσαρακοστῆς», *Ἀκολουθίες τοῦ νυχθημέρου (IΕ΄ Λειτουργικὸν Συμπόσιον Στελεχῶν ἱερῶν Μητροπόλεων)*, Ἀθήνα, Ἀποστολικὴ Διακονία, 2015, σ. 252.

¹⁷ Σημαντικὸ ἐγχειρίδιο περὶ τῆς Ἀκολουθίας τοῦ Ὁρθρου κατὰ τὴ Μ. Τεσσαρακοστὴ θεωροῦμε τὸ ἔργο τοῦ Ἐ. Φαρλέκα, *Διάταξις τῶν καθ' ἡμέραν ἱερῶν ἀκολουθιῶν τῆς Μεγάλης Τεσσαρακοστῆς*, Ἀθήναι 1955².

¹⁸ Ι. Φουντούλη, *Μοναχικὸς Ὁρθρος*, Θεσσαλονίκη 1978², σσ. 7-8 (*Κείμενα Λειτουργικῆς* 10).

τελικά, έπεκράτησε ή τέλεσή της κατά την όρθρινή Άκολουθία. Σήμερα διατηρεΐται στην άκολουθία του Όρθρου στα Μοναστήρια¹⁹.

Η τυπική διάταξη τής «βασιλικής Άκολουθίας» άποτελεΐται από τά ακόλουθα στοιχειά:

- Αναγινώσκονται έμμελώς ό 19^{ος} (*Επακουσαι σου Κύριος έν ημέρα θλίψεως...*) και ό 20^{ος} ψαλμός (*Κύριε έν τή δυνάμει σου εύφρανθήσεται ό Βασιλεύς...*). Αμφότεροι οί Ψαλμοί κρίθηκαν κατάλληλοι έπειδή δέονται ύπέρ υγείας και μακροημερεύσεως του Βασιλέα του Ισραήλ, ένω παράλληλα έκφράζουν και την εύχαριστία του Ισραηλιτικού λαού προς τόν Θεό για τις πολιτικές και στρατιωτικές έπιτυχίες που χάρισε στον έκλεκτό βασιλέα Του και στον περιούσιο λαό Του. Κατά την ώρα τής έμμελου αναγνώσεως των Ψαλμών, ό ιερέας θυμιάζει τόν ναό.

- Αναγινώσκειται για δεύτερη φορά τόν Τρισάγιο (ή πρώτη είναι αυτή που γίνεται μετά από τόν «Εύλογητόν»).

- Άκολουθει, τέλος, ή ανάγνωση τριών ύμνων, στους όποιους γίνεται (έστω και παρεπιπτόντως) λόγος για τούς βασιλείς και προβάλλεται τόν αίτημα τής ενισχύσεώς τους, κυρίως σέ περιόδους πολέμου.

Στους Όρθρους έκτός τής Μ. Τεσσαρακοστής και τής Μ. Έβδομάδας καταλιμπάνονται τά τρία από τά τέσσερα πρώτα λατρευτικά στοιχεία τής παραπάνω όρθρινής Άκολουθίας (δηλαδή, τόν πρώτον Τρισάγιο, τόν «Κύριε έλέησον»- σέ ιβ' - και τόν «Δεύτε προσκυνήσωμεν»), ένω διατηρεΐται στή θέση του τόν «Εύλογητόν» και από τή «βασιλική Άκολουθία» διαβάζεται μόνο ένα μικρό τμήμα (τό δεύτερο Τρισάγιο και οί τρεις καταληκτικοί ύμνοι). Στις μονές, όμως, ή «βασιλική Άκολουθία» τελείται καθ' έκαστην, παραλείπεται δέ μόνον κατά τις άγρυπνίες²⁰, κατά τις όποιες μετά από την ανάγνωση, στό τέλος του Έσπερινου, αρχίζει ό Όρθρος διά του «Δόξα έν ύψίστοις Θεω...» και του Έξαψάλμου²¹.

Η ιδιαιτερότητα του Όρθρου τής Μ. Τεσσαρακοστής και τής Μ. Έβδομάδας ως προς την «βασιλική Άκολουθία»²² είναι ότι αυτή τελείται (ως προς τή Μ. Έβδομάδα) στους Όρθρους τής Μ. Δευτέρας, Μ. Τρίτης, Μ. Τετάρτης και Μ. Παρασκευής (δηλαδή στις Άκολουθίες του Νυμφίου και των άγίων Παθών), ως προς δέ τή Μ. Τεσσαρακοστή παραλείπεται κατά τή Δευτέρα τής Α' έβδομάδας των Νηστειών, κατά την όποια

¹⁹ Στην Εκκλησία τής Κύπρου ισχύει και για την ένοριακή λειτουργική πράξη (βλ. Π. Αγάθωνος, όπ.π., σ. 255).

²⁰ Βλ. τή σημαντική μελέτη (έπί του θέματος) από τόν Μ. Arranz, «L'office de la veille nocturne dans l'Eglise grecque et dans l'Eglise russe», *Orientalia Christiana Periodica* 42 (1976), σσ. 117-155, 402-425.

²¹ Θ. Χριστοδούλου, όπ.π., σ. 136.

²² Π. Σκαλτσή, *Λειτουργικές μελέτες Ι*, όπ.π., σ. 170.

παραλείπεται και ὁ Ἐξάψαλμος²³, ἐνῶ διαβάζεται στίς Ἀκολουθίες τοῦ Μ. Κανόνα καὶ τοῦ Ἀκαθίστου ὕμνου (ὅταν αὐτὲς τελοῦνται μετ' Ὁρθρου).

(α) Ο ΟΡΘΡΟΣ ΤΩΝ ΚΥΡΙΑΚΩΝ ΤΗΣ Μ. ΤΕΣΣΑΡΑΚΟΣΤΗΣ

I) Ὁρθρος Κυριακῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς χωρὶς συνεορτασμό Θεομητορικῆς ἑορτῆς

Ὁ Ὁρθρος τῶν Κυριακῶν τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς, ὅταν δὲν συμπίπτει ἑορτασμός Θεομητορικῆς ἑορτῆς, διαμορφώνεται μὲ βάση τὴν Παρακλητικὴ καὶ τὸ λειτουργικὸ βιβλίον τοῦ Τριωδίου· προηγεῖται, δηλαδή, ὁ ἀναστάσιμος χαρακτήρας καὶ ἀκολουθεῖ ὁ τῆς συγκεκριμένης Κυριακῆς τῶν Νηστειῶν. Ἡ διαπίστωση αὐτὴ συνεπάγεται τὴν ἀκόλουθη μορφή τοῦ Ὁρθρου τῶν συγκεκριμένων Κυριακῶν:

- Μετὰ τὸ Θεὸς Κύριος, ψάλλεται τὸ ἀναστάσιμο Ἀπολυτίκιον, τὸ τῆς συγκεκριμένης Κυριακῆς τῶν Νηστειῶν (μὲ τὸ «Δόξα Πατρὶ...») καὶ τὸ Θεοτοκίον τοῦ ἤχου τοῦ Ἀπολυτικίου τῆς συγκεκριμένης Κυριακῆς (μὲ τὸ «Καὶ νῦν καὶ αἰεί...»).

- Στὸς Κανόνες ψάλλεται ὁ ἀναστάσιμος καὶ ὁ τοῦ λειτουργικοῦ βιβλίου τοῦ Τριωδίου. Κοντάκιον καὶ Οἶκος διαβάζονται τόσο ἀπὸ τὴν Παρακλητικὴ (ὁ ἀναστάσιμος), ὅσο καὶ ἀπὸ τὸ λειτουργικὸ βιβλίον τοῦ Τριωδίου (μετὰ τὴν γ' καὶ τὴν στ' ᾠδή).

- Παρόμοια ἰσχύουν περὶ τῶν Ἐξαποστειλαρίων καὶ τῶν Αἵνων: προηγοῦνται τὰ ἀναστάσιμα Τροπάρια καὶ ἀκολουθοῦν τὰ τοῦ λειτουργικοῦ βιβλίου τοῦ Τριωδίου.

II) Ὁρθρος Κυριακῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς ὅταν συμπίπτει ἑορτασμός Θεομητορικῆς ἑορτῆς

Προφανῶς ἡ περίπτωση αὐτὴ εἶναι μία (ὁ ἑορτασμός τοῦ Εὐαγγελισμοῦ τῆς Θεοτόκου σὲ Κυριακὴ τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς). Τὸ ἰσχυρὸν Τυπικὸ προβλέπει τρεῖς περιπτώσεις ἐπιτελέσεως Θεομητορικῆς ἑορτῆς κατὰ μία Κυριακὴ τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς: κατὰ τὴν Γ', τὴν Δ' καὶ τὴν Ε' Κυριακῆ²⁴. Μία προσεκτικὴ μελέτη τῶν τριῶν αὐτῶν Ἀκολουθιῶν τοῦ Ὁρθρου, καταδεικνύει ὅτι ὅταν συνεορτάζεται ὁ Εὐαγγελισμός τῆς Θεοτόκου, ὁ Ὁρθρος τῆς Γ' Κυριακῆς ἔχει μικρὲς διαφορὲς ἀπὸ τοὺς

²³ Παρομοίως παραλείπεται (στὰ μοναστήρια) κατὰ τὴν Διακαινήσιμο ἑβδομάδα, κατὰ τὴν ὁποία παραλείπεται καὶ ὁ Ἐξάψαλμος.

²⁴ Βλ. σσ. 210έξ. (περίπτωση Γ'), σσ. 215έξ. (περίπτωση Δ') καὶ σσ. 224έξ. (περίπτωση Ε').

Ὁρθρους τῆς Δ΄ καὶ Ε΄ Κυριακῆς (πάντοτε στὴν περίπτωση συνεορτασμοῦ τοῦ Εὐαγγελισμοῦ).

Τὸ ἀξιοσημεῖωτο στὴν περίπτωση Ὁρθρου Κυριακῆς τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς, ὅταν συνεορτάζεται ὁ Εὐαγγελισμὸς τῆς Θεοτόκου, εἶναι ὅτι τὸ βιβλίον τοῦ Τριωδίου ὑπερισχύει τοῦ βιβλίου τοῦ Μηναίου, ἐπειδὴ τὸ Τριῶδιο προβάλλει τὸ Πρόσωπο καὶ τὴ διδασκαλία τοῦ Κυρίου, ἐνῶ στὸ Μηναῖο προβάλλεται (στὴν οἰκεία Θεομητορικὴ ἑορτὴ) τὸ πρόσωπο τῆς Θεοτόκου. Τὸ ἀντίστοιχο (στοὺς Ὁρθρους τῶν Κυριακῶν ἐκτὸς Τριωδίου) παρατηρεῖται ὅταν ἡ Παρακλητικὴ ὑπερισχύει τοῦ Μηναίου.

Μὲ βάση τὰ παραπάνω, καταγράφουμε τὰ ἀκόλουθα ἰδιαίτερα σημεῖα τοῦ Ὁρθρου τῆς Γ΄, Δ΄ καὶ Ε΄ Κυριακῆς τῶν Νηστειῶν, ὅταν συμπέσει ἑορτασμὸς τοῦ Εὐαγγελισμοῦ:

- Κατὰ τὴν Γ΄ Κυριακὴ (τῆς Σταυροπροσκυνήσεως), μετὰ τὸ «Θεὸς Κύριος» ψάλλονται (ὡς Ἀπολυτίκια) τὸ ἀναστάσιμο, τὸ τοῦ Σταυροῦ καὶ τὸ τῆς ἑορτῆς. Κατὰ τὶς Δ΄ καὶ Ε΄ Κυριακῆς, ψάλλεται τὸ ἀναστάσιμο καὶ τὸ τῆς ἑορτῆς (δύο φορές).

- Στοὺς Κανόνες ψάλλεται ὁ τοῦ Τριωδίου καὶ ὁ τῆς ἑορτῆς (κατὰ τὴν Γ΄ Κυριακὴ), κατὰ δὲ τὶς Δ΄ καὶ Ε΄ Κυριακῆς ψάλλεται ὁ ἀναστάσιμος καὶ ὁ τῆς ἑορτῆς.

- Στὰ Ἐξαποστειλάρια ψάλλεται τὸ ἀναστάσιμο, τὸ τοῦ Σταυροῦ καὶ τὸ τῆς ἑορτῆς (κατὰ τὴν Γ΄ Κυριακὴ), κατὰ δὲ τὶς Δ΄ καὶ Ε΄ Κυριακῆς ψάλλεται τὸ ἀναστάσιμο καὶ τὸ τῆς ἑορτῆς.

- Παρομοίως καὶ στοὺς Αἶνους: κατὰ τὴν Γ΄ Κυριακὴ ψάλλονται τὰ ἀναστάσιμα, τοῦ Σταυροῦ καὶ τῆς ἑορτῆς, ἐνῶ κατὰ τὶς Δ΄ καὶ Ε΄ Κυριακῆς ψάλλονται τὰ ἀναστάσιμα καὶ τῆς ἑορτῆς.

Τὰ συμπεράσματα εἶναι προφανῆ: ὁ Ὁρθρος τῶν Κυριακῶν τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς ὅταν συμπέσει ἑορτὴ τοῦ Εὐαγγελισμοῦ διαμορφώνεται γιὰ μὲν τὴν Γ΄ Κυριακὴ μὲ τὸ συνδυασμὸ τῆς Παρακλητικῆς, τοῦ λειτουργικοῦ βιβλίου τοῦ Τριωδίου καὶ τοῦ Μηναίου, γιὰ δὲ τὶς Δ΄ καὶ Ε΄ Κυριακῆς μὲ τὸ συνδυασμὸ τῆς Παρακλητικῆς καὶ τοῦ Μηναίου. Κυριαρχεῖ, δηλαδή, πρωτίστως ὁ ἀναστάσιμος χαρακτήρα καὶ ἀκολουθῶς ὁ τῆς θεομητορικῆς ἑορτῆς, παρεμβαλλομένου (κατὰ τὴν Γ΄ Κυριακὴ) τοῦ χαρακτήρα τῆς Σταυροπροσκυνήσεως. Σὲ κάθε περίπτωση, ὁ χαρακτήρας τῆς Θεομητορικῆς ἑορτῆς προβάλλεται μετὰ ἀπὸ τὸν ἀναστάσιμο καὶ τὸν τῆς Σταυροπροσκυνήσεως.

(β) Ο ΟΡΘΡΟΣ ΤΩΝ ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΩΝ ΤΗΣ Μ. ΤΕΣΣΑΡΑΚΟΣΤΗΣ

1) Ὁρθρος καθημερινῶν Μ. Τεσσαρακοστῆς χωρὶς συνεορτασμὸ Θεομητορικῆς ἑορτῆς

Ὁ Ὅρθρος τῶν καθημερινῶν ἡμερῶν (ἐκτὸς Σαββάτου καὶ Κυριακῆς) τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς (ὅταν δὲν συμπίπτει ἐορτασμός τοῦ Εὐαγγελισμοῦ τῆς Θεοτόκου) προβλέπει τὰ ἀκόλουθα:

- Μετὰ ἀπὸ τὸν Ἐξάψαλμο, ψάλλεται τὸ «Ἀλληλούϊα» (τέσσερις φορές· οἱ τρεῖς τελευταῖες μὲ τοὺς στίχους «Ἐκ νυκτὸς ὀρθρίζει τὸ πνεῦμα μου...») καὶ ἐν συνεχείᾳ τὰ Τριαδικὰ Τροπάρια τοῦ ἤχου²⁵. Σύμφωνα μὲ παλαιότερα Τυπικά (ὅπως αὐτὸ τῆς μονῆς Εὐεργέτιδος, 12^{ος} αἰ.)²⁶ τὸ «Ἀλληλούϊα» μὲ τὰ Τριαδικὰ ψάλλονταν σὲ ὅλες τις μὴ ἐορτάσιμες ἡμέρες τοῦ ἔτους. Ὅταν, ὅμως, αὐξήθηκαν οἱ ἐορτάσιμες ἡμέρες (μὲ τὴν αὐξηση τῆς τιμῆς τῶν Ἁγίων), ἡ ψαλμώδησή του περιορίστηκε μόνο στὴ Σαρακοστή. Τὸ περιεχόμενο τῶν Τριαδικῶν Τροπαρίων εἶναι συναφὲς πρὸς τὸ περιεχόμενο τοῦ Μεσονυκτικοῦ. Στὸ τέλος τους, οἱ προσθήκες «προστασίαις τῶν Ἀσωμάτων» καὶ «Πρεσβείαις τῆς Θεοτόκου» (ἐπίκληση τῶν Ἁγίων τοῦ ἐβδομαδιαίου ἐορτολογικοῦ κύκλου) τονίζει περισσότερο τὸν ἄμνημο ἐορτολογικὸ χαρακτήρα τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς.

- Καθίσματα ψάλλονται ἀπὸ τὸ λειτουργικὸ βιβλίον τοῦ Τριωδίου (τῆς ἡμέρας καὶ τὰ προβλεπόμενα «Κατανυκτικά», τὰ ὁποῖα καταχωρίζονται στὸ τέλος τοῦ λειτουργικοῦ βιβλίου τοῦ Τριωδίου).

- Τὸ θέμα τῆς στιχολογίας τοῦ Ψαλτηρίου κατὰ τοὺς Ὅρθρους τῶν καθημερινῶν τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς εἶναι ἀξιοσημεῖωτο: εἶναι γνωστὸ ὅτι ὁλόκληρο τὸ Ψαλτήριον, χωρισμένο σὲ εἴκοσι Καθίσματα ἢ ἐξήντα στάσεις στιχολογεῖται μίᾳ φορᾷ ἐβδομαδιαίως. Τὴν περίοδο, ὅμως, τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς ἡ χρῆση τοῦ Ψαλτηρίου εἶναι ἐντονότερη· ἰδιαίτερος στὴν Ἀκολουθία τοῦ Ὅρθρου τὰ Καθίσματα αὐξάνονται κατὰ ἓνα (τὰ στιχολογούμενα καθ' ἡμέραν καὶ κατ' Ἀκολουθία Καθίσματα ὀρίζονται σὲ εἰδικoὺς πίνακες, οἱ ὁποῖοι εὐρίσκονται στὸ τέλος τοῦ βιβλίου τοῦ Ψαλτηρίου).

- Ὡς πρὸς τοὺς Κανόνες, τὸ Τυπικὸ περιπλέκεται, μὲ δεδομένο ὅτι δὲν ψάλλονται («καταλιμπάνονται») οἱ Κανόνες τῆς Ὀκτωήχου. Στὴν ψαλμώδηση τῶν ᾠδῶν προβλέπεται ἐναλλαγὴ τῶν ᾠδῶν τοῦ Μηναίου μὲ τὰ Τριώδια, μὲ Κοντάκιον τῆς ἡμέρας (ἐὰν προβλέπεται) καὶ Μηνολόγιον ἀπὸ τὸ Μηναῖον.

- Ἡ ὑπόλοιπη Ἀκολουθία εἶναι ἡ προβλεπόμενη ἀπὸ τὸ λειτουργικὸ βιβλίον τοῦ Τριωδίου: Φωταγωγικὸ τοῦ ἤχου καὶ Ἰδιόμελα ἀποστίχων τῶν Αἰνῶν. Ὡς πρὸς τὰ Φωταγωγικά, πρέπει νὰ διευκρινιστεῖ ὅτι πρόκειται γιὰ ὀκτῶ σύντομα ἄμνημα Τροπάρια (κατὰ τοὺς ὀκτῶ ἤχους), τὰ ὁποῖα ἐπέχουν θέση Ἐξαποστειλαρίου κατὰ τὴ Μ. Τεσσαρακοστή²⁷. Ἀρχικὰ

²⁵ Ὁ καθ. Ἰ. Φουντούλης θεωρεῖ ὅτι τὸ «Ἀλληλούϊα» (μὲ τοὺς στίχους του) ἀποτελεῖ «ὄ,τι τὸ σῆμα τοῦ ραδιοφωνικοῦ σταθμοῦ διὰ τὴν θείαν Λατρείαν τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς» (πρβλ. «Μεγάλῃ Τεσσαρακοστῇ καὶ θείᾳ Λατρείᾳ», *Λειτουργικὰ θέματα*, τόμ. Β', Θεσσαλονίκη 1977, σ. 16).

²⁶ A. Dmitrievsky, *Τυπικά*, τόμ. Ι, Πετροῦπολις 1895, σ. 259.

²⁷ Βλ. σχετικῶς ἐν Π. Ἀγάθωνος, ὅ.π.π., σ. 258.

ψάλλονται σὲ ὅλες τὶς μὴ ἑορτάσιμες ἡμέρες τοῦ ἔτους. Ἐν τέλει, ὁμως, λόγω τοῦ ἄμνημού της χαρακτηῖρα, περιορίστηκαν καὶ αὐτὰ στὴ Μ. Τεσσαρακοστή.

II) Ὁρθρος καθημερινῶν Μ. Τεσσαρακοστῆς ὅταν συμπίπτει ἑορτασμός Θεομητορικῆς ἑορτῆς

Ἐὰν ὁ ἑορτασμός τοῦ Εὐαγγελισμοῦ συμπέσει μὲ καθημερινή τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς, τότε προβλέπονται (ἀπὸ τὸ Τυπικὸ) οἱ ἀκόλουθες δύο περιπτώσεις ὡς πρὸς τὴν Ἀκολουθία τοῦ Ὁρθρου:

- Ἐὰν συμπέσει μὲ τὴν Παρασκευὴ ἢ τὸ Σάββατο τῆς Γ΄ ἐβδομάδας τῶν Νηστειῶν, μὲ τὴ Δευτέρα τῆς Δ΄ ἐβδομάδας, μὲ τὴν Τρίτη τῆς Δ΄, ἢ Ε΄ ἢ ΣΤ΄ ἐβδομάδας, μὲ τὴν Τετάρτη ἢ Πέμπτη τῆς Δ΄ ἢ ΣΤ΄ ἐβδομάδας, μὲ τὴν Παρασκευὴ ἢ τὸ Σάββατο τῆς Δ΄ ἐβδομάδας, μὲ τὴ Δευτέρα τῆς Ε΄ ἢ τῆς ΣΤ΄ ἐβδομάδας, μὲ τὴν Τετάρτη τῆς Ε΄ ἐβδομάδας, μὲ τὴν Πέμπτη τοῦ Μ. Κανόνα, μὲ τὴν Παρασκευὴ τῆς Ε΄ ἐβδομάδας ἢ μὲ τὴν Παρασκευὴ πρὸ τῶν Βαΐων, ἢ Ἀκολουθία τοῦ Ὁρθρου τελεῖται ἐξ ὁλοκλήρου ἀπὸ τὸ Μηναιῶ²⁸.

- Ἐὰν συμπέσει μὲ τὸ Σάββατο τοῦ Ἀκαθίστου Ὑμνου, τότε προβλέπονται μικρὲς παραλλαγές (σὲ σχέση μὲ τὶς προηγούμενες περιπτώσεις) στὴν Ἀκολουθία τοῦ Ὁρθρου: κυρίως ἡ ἀργὴ ψαλμώδηση τοῦ Κοντακίου «Τῆ Ὑπερμάχῳ...», καθὼς καὶ ἡ ἀνάγνωση τῆς α΄ καὶ β΄ στάσεως τῶν Οἴκων²⁹.

Εἶναι προφανές ὅτι ἡ Ἀκολουθία τοῦ Μηναιῶ κυριαρχεῖ σὲ ὅλες τὶς περιπτώσεις Ὁρθρου τῶν καθημερινῶν τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς, κυρίως δὲ κατὰ τὸ Σάββατο τοῦ Ἀκαθίστου Ὑμνου, ἢ Ἀκολουθία τοῦ ὁποῖου εἶχε συντεθεῖ ὡς Ὁρθρος γιὰ τὴν ἑορτὴ τοῦ Εὐαγγελισμοῦ. Σύμφωνα μὲ ὀρισμένα Τυπικά, ὁ Ἀκάθιστος ψαλλόταν πέντε ἡμέρες πρὶν ἀπὸ τὴν ἑορτὴ τοῦ Εὐαγγελισμοῦ. Πάντως, ἀποτελεῖ τὸ Κοντάκιο τοῦ Εὐαγγελισμοῦ, ὡς ὁ ὕμνος τῆς σαρκώσεως τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ³⁰.

III) Ο.Μ. Κανῶν μὲ Ὁρθρο

Ὡς «Κανῶν», τὸ συγκεκριμένο ὕμνογράφημα τοῦ Ἀνδρέα Κρήτης ἐντάσσεται στὴν Ἀκολουθία τοῦ Ὁρθρου³¹. Ἡ ὅλη Ἀκολουθία ἐξελίσσεται χωρὶς ἰδιαιτερότητες³²:

²⁸ Τυπικὸ, σ. 206 (περίπτωση Α΄)· σ. 209 (περίπτωση Β΄)· σ. 212 (περίπτωση Δ΄)· σ. 213 (περίπτωση Ε΄)· σ. 213 (περίπτωση ΣΤ΄)· σ. 213 (περίπτωση Ζ΄)· σ. 214 (περίπτωση Η΄)· σ. 216 (περίπτωση Ι΄)· σ. 217 (περίπτωση ΙΑ΄)· 219 (περίπτωση ΙΒ΄)· σ. 220 (περίπτωση ΙΓ΄)

²⁹ Τυπικὸ, σ. 222-223 (περίπτωση ΙΔ΄).

³⁰ Ι. Φουντούλη, *Λογικὴ Λατρεία*, Ἀθήνα, Ἀποστολικὴ Διακονία, 1984², σ. 66.

³¹ Διορθώσεις ἐπὶ συγκεκριμένων στίχων τοῦ κειμένου τοῦ Μ. Κανόνα προτείνονται ἀπὸ τὸν π. Κ. Παπαγιάννη (ὄπ.π., σσ. 152-161).

- Μετά τὸ Ἀλληλουΐα ψάλλονται τὰ Τριαδικὰ Τροπάρια, σύμφωνα μὲ τὸν ἦχο τῆς ἐβδομάδας.

- Στιχολογεῖται τὸ ἐνδέκατο Κάθισμα τοῦ Ψαλτηρίου καὶ, ἀκολουθῶς, ψάλλονται τὰ Ἀποστολικά Καθίσματα καὶ τὸ Θεοτοκίον τοῦ ἦχου.

- Μετὰ ἀπὸ τὸν Ν΄ Ψαλμό, ἀρχίζει ἡ ψαλμώδηση τοῦ Μ. Κανόνα. Σὲ κάθε Τροπάριον τῶν ᾠδῶν τοῦ Κανόνα (ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς Εἰρημούς) προηγεῖται ὁ στίχος «Ἐλέησόν με ὁ Θεὸς ἐλέησόν με».

- Μετὰ ἀπὸ τὴν ἀνάγνωση τοῦ Κοντακίου καὶ τοῦ Οἴκου (καὶ πρὶν ἀπὸ τὴν Ζ΄ ᾠδή) ψάλλονται οἱ Μακαρισμοὶ μαζὶ μὲ τὰ ἀντίστοιχα Τροπάρια.

- Μετὰ τὸν Κανόνα, ψάλλεται τὸ Φωταγωγικὸ τοῦ ἦχου, ἀναγινώσκεται τὸ «Σοὶ δόξα πρέπει...» καὶ ψάλλονται τὰ Ἀπόστιχα τῶν Αἰνῶν.

Ἀπὸ τὰ παραπάνω καθίσταται σαφὲς ὅτι κατὰ τὴν ἐπιτέλεση τοῦ Ὁρθροῦ τοῦ Μ. Κανόνα χρησιμοποιεῖται ἀποκλειστικῶς τὸ λειτουργικὸ βιβλίον τοῦ Τριωδίου.

IV) Ὁ Ἀκάθιστος Ὕμνος μὲ Ὁρθρον

Ἡ προβλεπόμενη τάξη ἐπιτελέσεως Ὁρθροῦ κατὰ τὸ Σάββατον τοῦ Ἀκαθίστου Ὕμνου ἔχει ὡς ἀκολουθῶς³³:

- Μετὰ ἀπὸ τὸν Ἑξάψαλμον, ψάλλεται τὸ «Θεὸς Κύριος...» (τρεῖς φορές), ἀκολουθούμενον ἀπὸ τὸ Αὐτόμελον Τροπάριον «Τὸ προσταχθὲν μυστικῶς...», τὸ ὁποῖον ψάλλεται ἐπίσης τρεῖς φορές.

- Μετὰ ἀπὸ τὴν Στιχολογίαν τοῦ Καθίσματος τοῦ Ψαλτηρίου ψάλλεται τὸ Αὐτόμελον Κοντάκιον «Τῆ ὑπερμάχῳ...» καὶ ἀκολουθοῦν οἱ εἰκοσιτέσσαρες κατ' ἀλφάβητον Οἴκοι. Ἄνα ἕξι Οἴκους παρεμβάλλονται οἱ Κανόνες τῆς Θεοτόκου (ποίημα Ἰωσήφ τοῦ ὑμνογράφου).

- Μετὰ τὴν ὀλοκλήρωση τῆς ἀναγνώσεως τῶν Οἴκων, ἀναγινώσκεται τὸ Συναξάριον τοῦ Μηναίου καὶ, ἀκολουθῶς, τὸ Ὑπόμνημα τοῦ Τριωδίου. Ἀκολουθεῖ ἡ ψαλμώδηση τῶν ζ', ἡ' καὶ θ' ᾠδῶν τοῦ Κανόνα, τὸ Ἑξαποστειλάριον καὶ οἱ Αἶνοι.

3. Η ΑΚΟΛΟΥΘΙΑ ΤΟΥ ΟΡΘΡΟΥ ΚΑΤΑ ΤΗΝ Μ. ΕΒΔΟΜΑΔΑ

³² Βλ. Ἰ. Φουντούλη, *Λειτουργικὴ Α΄, Εἰσαγωγή στὴ θεία Λατρεία*, Θεσσαλονίκη, 1993, σσ. 165-166.

³³ Διορθώσεις ἐπὶ συγκεκριμένων στίχων τοῦ κειμένου τοῦ Ἀκαθίστου Ὕμνου προτείνονται ἀπὸ τὸν π. Κ. Παπαγιάννη (ὅπ.π., σσ. 164-170).

(α) ΟΡΘΡΟΣ ΣΑΒΒΑΤΟΥ ΤΟΥ ΛΑΖΑΡΟΥ ΚΑΙ ΚΥΡΙΑΚΗΣ ΤΩΝ ΒΑΪΩΝ

(I) Όρθρος Σαββάτου του Λαζάρου

Η Ακολουθία του Όρθρου τελείται έξ ολοκλήρου από το λειτουργικό βιβλίο του Τριωδίου. Μοναδική χρήση του Μηναίου γίνεται για την ανάγνωση του Μηνολογίου.

(II) Όρθρος Κυριακῆς τῶν Βαΐων

Το Τυπικό του Όρθρου τῆς Κυριακῆς τῶν Βαΐων διαμορφώνεται ως ακολούθως:

- Μετά το «Θεὸς Κύριος...» ψάλλονται τὰ Ἀπολυτίκια ἐκ τοῦ λειτουργικοῦ βιβλίου τοῦ Τριωδίου (ἐπομένως, καταλιμπάνεται ἡ Παρακλητική).
- Καθίσματα καὶ Ἀναβαθμοὶ ψάλλονται ἀπὸ τὸ Τριώδιο.
- Κανόνας ψάλλεται ἀπὸ τὸ Τριώδιο (τὸ Μηνολόγιο ἀναγινώσκεται ἀπὸ τὸ Μηναῖο).
- Ὡς Ἐξαποστειλᾶριο ψάλλεται τὸ «Ἅγιος, Κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν» (τρεῖς φορές).
- Στoὺς Αἴνους ψάλλονται τὰ Στιχηρὰ Ἰδιόμελα, τὸ Δοξαστικὸ καὶ τὸ «Καὶ νῦν» ἀπὸ τὸ Τριώδιο.

Εἶναι ἀξιοσημεῖωτο τὸ γεγονὸς ὅτι γιὰ πρώτη φορά (σὲ Όρθρο Κυριακῆς τοῦ λειτουργικοῦ βιβλίου τοῦ Τριωδίου) δὲν χρησιμοποιεῖται ἡ ἀναστάσιμη Ακολουθία ἀπὸ τὴν Παρακλητική, γεγονὸς τὸ ὁποῖο καταδεικνύει τὴν ἰδιαιτερότητα εἰσόδου στὴ Μ. Ἑβδομάδα.

(β) ΟΡΘΡΟΣ ΣΑΒΒΑΤΟΥ ΤΟΥ ΛΑΖΑΡΟΥ ΚΑΙ ΚΥΡΙΑΚΗΣ ΤΩΝ ΒΑΪΩΝ, ΟΤΑΝ ΣΥΜΠΕΣΕΙ ΕΟΡΤΑΣΜΟΣ ΤΟΥ ΕΥΑΓΓΕΛΙΣΜΟΥ

Ἡ ἀκόλουθη διάταξη τοῦ Τυπικοῦ εἶναι ἐνδεικτικὴ σχετικὰ μὲ τις Ἀκολουθίες τοῦ Σαββάτου τοῦ Λαζάρου καὶ τῆς Κυριακῆς τῶν Βαΐων, ὅταν συμπέσει εορτασμός τοῦ Εὐαγγελισμοῦ: «Τῷ Σαββάτῳ τοῦ Λαζάρου καὶ τῇ Κυριακῇ τῶν Βαΐων προτάσσεται ἡ τοῦ Εὐαγγελισμοῦ Ἀκολουθία διὰ τε τὸν λόγον τῆς προτεραιότητος κατὰ χρόνον καὶ διὰ τὸ ὅτι ἐστὶν ἡ τοῦ Εὐαγγελισμοῦ ἐορτὴ τὸ κεφάλαιον τῆς σωτηρίας ἡμῶν καὶ πρώτη ἀρχὴ πασῶν τῶν Δεσποτικῶν ἐορτῶν»³⁴. Εἶναι ἡ πρώτη (καὶ πιθανὸν ἡ μοναδικὴ περίπτωσις), κατὰ τὴν ὁποία μίᾳ Θεομητορικῇ ἐορτῇ προτάσσεται μιᾶς Δεσποτικῆς. Οἱ αἰτίες τοῦ γεγονότος αὐτοῦ, τὶς ὁποῖες ἐκθέτει τὸ Τυπικόν, εἶναι σαφεῖς καὶ εὐλογες. Μὲ βάση τὴ θέση αὐτῆ τοῦ

³⁴ Τυπικόν, σ. 226 (περίπτωση ΙΖ').

Τυπικοῦ, ἀντιλαμβανόμεσθε ὅτι στὸν Ὁρθρο τοῦ Σαββάτου τοῦ Λαζάρου καὶ τῆς Κυριακῆς τῶν Βαΐων, ὅταν συμπέσει ἑορτασμός τοῦ Εὐαγγελισμοῦ, προτάσσεται ἡ ἀκολουθία τοῦ Μηναιῖου, χωρὶς βεβαίως νὰ παραθεωρεῖται παντελῶς τὸ λειτουργικὸ βιβλίον τοῦ Τριωδίου.

Μὲ βάση τὰ παραπάνω, ὁ συγκεκριμένος Ὁρθρος τοῦ Σαββάτου τοῦ Λαζάρου διαμορφώνεται ὡς ἀκολούθως:

- Μετὰ ἀπὸ τὸ «Θεὸς Κύριος...», ψάλλεται δύο φορές τὸ Ἀπολυτίκιον τῆς ἑορτῆς καὶ μία φορὰ τὸ τοῦ Σαββάτου τοῦ Λαζάρου.

- Στὰ Καθίσματα ψάλλονται τὰ τοῦ Σαββάτου τοῦ Λαζάρου (στὴν α' καὶ β' στιχολογία) καὶ τὰ τῆς ἑορτῆς (στὴ γ' στιχολογία).

- Στοὺς Κανόνες προτάσσεται ὁ τῆς ἑορτῆς καὶ συμψάλλεται ὁ τοῦ Λαζάρου. Μετὰ τὴν Γ' ᾠδὴ ἀναγινώσκεται Κοντάκιον καὶ Οἶκος τοῦ Λαζάρου καὶ μετὰ τὴν στ' ᾠδὴ ἀναγινώσκεται Κοντάκιον καὶ Οἶκος τῆς ἑορτῆς, μαζί μὲ τὸ Μηνολόγιον καὶ τὸ Ὑπόμνημα τοῦ Τριωδίου.

- Ψάλλονται δύο Ἐξαποστειλάρια τῆς ἑορτῆς καὶ ἓνα τοῦ Λαζάρου.

- Παρομοίως στοὺς Αἶνους: ψάλλονται τρία Προσόμοια τῆς ἑορτῆς καὶ τρία Ἰδιόμελα τοῦ Λαζάρου, μὲ δοξαστικὸ τῆς ἑορτῆς.

Ὁ Ὁρθρος τῆς Κυριακῆς τῶν Βαΐων, ὅταν συμπέσει ἑορτασμός τοῦ Εὐαγγελισμοῦ, διαμορφώνεται ὡς ἀκολούθως:

- Μετὰ ἀπὸ τὸ «Θεὸς Κύριος...», ψάλλεται τὸ Ἀπολυτίκιον τοῦ Εὐαγγελισμοῦ, τὸ τῶν Βαΐων καὶ ἐκ νέου τὸ τοῦ Εὐαγγελισμοῦ.

- Στὰ Καθίσματα ψάλλονται ἐναλλάξ τῶν Βαΐων καὶ τῆς ἑορτῆς.

- Στοὺς Κανόνες ψάλλονται, ἐπίσης, ἐναλλάξ ὁ τῆς ἑορτῆς καὶ ὁ τῶν Βαΐων. Κοντάκιον καὶ Οἶκος ἀναγινώσκονται τὰ τῆς ἑορτῆς (καθὼς καὶ τὸ Μηνολόγιον), ἐνῶ ἀναγινώσκεται καὶ τὸ Ὑπόμνημα τῶν Βαΐων. Ψάλλεται, ἐπίσης, ἡ ἐννάτη τῆς ἑορτῆς, μαζί μὲ τὴν ἐννάτη τῶν Βαΐων.

- Ἐξαποστειλάρια ψάλλονται τὰ τῆς ἑορτῆς, ἐνῶ στοὺς Αἶνους ψάλλονται τὰ προσόμοια τῆς ἑορτῆς καὶ τὰ Ἰδιόμελα τῶν Βαΐων. Δοξαστικὸ ψάλλεται τὸ τῶν Βαΐων, «Καὶ νῦν...» τὸ τῆς ἑορτῆς.

Ἀπὸ τὰ παραπάνω συμπεραίνουμε ὅτι στὸν Ὁρθρον τῆς Κυριακῆς τῶν Βαΐων, ὅταν συμπέσει ἑορτασμός τοῦ Εὐαγγελισμοῦ, ψάλλεται ὀλόκληρη ἡ Ἀκολουθία ἀπὸ τὸ Μηναιῖον, ἐνῶ παρεμβάλλονται τὰ τῆς ἑορτῆς τῶν Βαΐων ἀπὸ τὸ λειτουργικὸ βιβλίον τοῦ Τριωδίου.

(γ) ΟΡΘΡΟΣ Μ. ΕΒΔΟΜΑΔΑΣ

Στοὺς Ὁρθρους τῆς Μ. Ἑβδομάδας κυριαρχεῖ τὸ λειτουργικὸ βιβλίον τοῦ Τριωδίου. Ὡς ἰδιαιτερότητες, θὰ πρέπει νὰ ἐπισημανθοῦν τὰ ἀκόλουθα:

- Ὑπάρχουν διαφοροποιήσεις στοὺς Κανόνες. Στὸν Ὁρθρον τῆς Μ. Δευτέρας ὁ Κανόνας εἶναι Τριώδιος (α', ἡ' καὶ θ' ᾠδές), τῆς Μ. Τρίτης εἶναι Διώδιος (ἡ' καὶ θ' ᾠδές), τῆς Μ. Τετάρτης εἶναι Τριώδιος (γ', ἡ' καὶ θ')

ώδες), τῆ Μ. Πέμπτη ὁ Κανόνας εἶναι πλήρης, ἐνῶ τῆ Μ. Παρασκευὴ ὁ Κανόνας εἶναι ἐκ νέου Τριώδιος (ε', ἡ' καὶ θ' ὡδές). Τὸ Μ. Σάββατο προβλέπεται πλήρης Κανόνας.

- Στὸς Αἶνους τῶν Ὁρθῶν τῆς Μ. Δευτέρας, Μ. Τρίτης, Μ. Τετάρτης, Μ. Πέμπτης καὶ Μ. Παρασκευῆς προβλέπονται Στιχηρὰ Ἰδιόμελα καὶ Απόστιχα Ἰδιόμελα, παρεμβαλλομένων τοῦ «Σοὶ δόξα πρέπει...Δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῶ...» (δὲν προβλέπεται, δηλαδή, μεγάλη Δοξολογία). Στὸν Ὁρθο, ὅμως, τοῦ Μ. Σαββάτου προβλέπονται μόνο στιχηρὰ Ἰδιόμελα καὶ μεγάλη Δοξολογία, προφανῶς γιὰ νὰ ὑπάρξει δυνατότητα περιφορᾶς τοῦ Ἐπιταφίου κατὰ τὴν ψαλμώδηση τοῦ Ἀσματικοῦ «Ἄγιος ὁ Θεός...».

- Οἱ Ὁρθοὶ τῆς Μ. Δευτέρας, Μ. Τρίτης, Μ. Τετάρτης καὶ Μ. Πέμπτης παρουσιάζουν ἐνιαία τάξη. Στὸν τὸν Ὁρθο τῆς Μ. Παρασκευῆς παρατηροῦνται ἰδιαιτερότητες: δὲν προβλέπονται Καθίσματα, ἀλλὰ ὑπάρχουν ὑμνογραφήματα ποὺ δὲν προβλέπονται στοὺς Ὁρθοὺς τῶν ὑπολοίπων ἡμερῶν: τὰ δεκαπέντε Ἀντίφωνα καὶ οἱ Μακαρισμοί, καθὼς καὶ οἱ δώδεκα εὐαγγελικὲς περικοπές, οἱ ἀναφερόμενες στὸ Πάθος τοῦ Κυρίου, εἰλημμένες ἀπὸ τὰ τέσσερα Εὐαγγέλια, μὲ κυρίαρχα τὸ κατὰ Ἰωάννην καὶ τὸ κατὰ Ματθαῖον. Θὰ πρέπει νὰ σημειωθεῖ ὅτι ἡ Μ. Παρασκευὴ ἀποτελεῖ ἡμέρα μὲ πλουσιότατες Ἀκολουθίες. Τὸ ὑψηλὸ ἐορτολογικὸ τῆς περιεχόμενου ὑπαγόρευσε τὴν ὑπαρξὴ δώδεκα εὐαγγελικῶν ἀναγνωσμάτων στὸν Ὁρθο, ὥστε νὰ ἀναγνωσθοῦν ὅλες οἱ λεπτομέρειες τοῦ Πάθους.

Τὸ Ἰδιόμελο τοῦ ΙΕ' ἀντιφώνου «Σήμερον κρεμᾶται ἐπὶ ξύλου...» (σὲ ἦχο πλ. τοῦ β') ἀποτελοῦσε ἐμμελὲς ἀνάγνωσμα τοῦ ἱερέα. Ἡ περιφορὰ τοῦ Ἐσταυρωμένου (κατὰ τὴν ἐμμελὴ ἐκφώνηση τοῦ Ἰδιομέλου) ἀποτελεῖ μεταγενέστερη τελετουργικὴ συνήθεια (στὴν Πατριαρχικὴ τάξη υἰοθετήθηκε τὸ 1864, ἐνῶ μέχρι σήμερα δὲν προβλέπεται στὸ λειτουργικὸ τυπικὸ τοῦ Ἁγίου Ὁρους). Πιθανόν, ὅμως, νὰ ἔχει τὶς ρίζες τῆς στὴν προσκύνηση τῶν λειψάνων τοῦ Τιμίου Σταυροῦ (σὲ Ἱεροσόλυμα καὶ Κωνσταντινούπολη) κατὰ τὴ συγκεκριμένη ἡμέρα³⁵.

Ἄλλη ἰδιαιτερότητα τοῦ Ὁρθοῦ τῆς Μ. Παρασκευῆς εἶναι ἡ ἀνάγνωση τῶν δώδεκα εὐαγγελικῶν περικοπῶν. Ἡ σχετικὴ ἔρευνα ἔχει ἀποδείξει ὅτι τὰ ἔνδεκα ἑωθινὰ ἀπετέλεσαν τὸ πρότυπο διαμορφώσεως τῶν ἔνδεκα περικοπῶν ποὺ διαβάζονται κατὰ τὴν ἀκολουθία τῶν Παθῶν (Ὁρθος Μ. Παρασκευῆς)³⁶. Τὸ σύστημα αὐτὸ τῆς κατ' ἀναλογία πράξεως δὲν εἶναι ἄγνωστο στὴ λειτουργικὴ μας παράδοση³⁷. Στὴν προκείμενη

³⁵ Fr. Heiler, *Urkirche und Ostkirche*, München 1937, σ. 347.

³⁶ S. Janeras, *Le Vendredi-Saint dans la tradition liturgique byzantine*, Roma 1988, σσ. 115-124 (*Studia Anselmiana* 99, *Analecta Liturgica* 12).

³⁷ Π. Σκαλτσῆ, «Τὰ ἑωθινὰ Εὐαγγέλια», *Λειτουργικὲς μελέτες II*, Θεσσαλονίκη, Πουρναρᾶς, 2006, σ. 282.

περίπτωση οί ένδεκα περικοπές του Πάθους διαβάζονται σέ διάφορα σημεία του Όρθρου τής Μεγάλης Παρασκευής, παρεμβαλλόμενες μεταξύ τών δεκαπέντε αντιφώνων καί διαφόρων άλλων Τροπαρίων τής Άκολουθίας. Τά ένδεκα, όμως, αναστάσιμα έωθινά ουδέποτε διαβάζονται όλα μαζί. Καί τὰ διπλά ακόμη Εύαγγέλια δέν επιτρέπονται στην Άκολουθία του Όρθρου, όπως αυτό μπορεί νά συμβεί στη Θεία Λειτουργία³⁸.

Τό δωδέκατο Εύαγγέλιο τών Παθών, τό οποίο διαβάζεται από τό διάκονο στον άμβωνα καί όχι από τον ιερέα στην ώραία πύλη, όπως τὰ άλλα ένδεκα, δέν υπήρχε έξ αρχής ως Εύαγγέλιο τών Παθών. Πρόκειται περι του εύαγγελικού αναγνώσματος του Όρθρου του Μ. Σαββάτου, τό οποίο σέ άγνωστη χρονική περίοδο μετατέθηκε ως δωδέκατο Εύαγγέλιο στην Άκολουθία τών Παθών. Είναι προφανές ότι τό περιεχόμενό του αναφέρεται σέ γεγονότα που συνέβησαν «τῆ επαύριον, ήτις έστι μετά την Παρασκευήν», αφού κάνει λόγο για σφράγιση του τάφου με τό λίθο από την κουστωδία τών Γραμματέων καί Φαρισαίων³⁹. Σύμφωνα με τον καθηγητή Ι. Φουντούλη ή μετάθεση αυτή «ίσως έγινε τμηματικά κατά τόπους όταν είχε λησμονηθεί ό αρχικός λόγος προτιμήσεως του αριθμού ένδεκα- απόστολοι, μάρτυρες τής Αναστάσεως- καί ή άμεση συνάρτηση τών ένδεκα Εύαγγελίων του Πάθους προς τὰ ένδεκα έωθινά αναστάσιμα Εύαγγέλια, καθ' έλξιν από τον πλησιέστερο ιερό αριθμό, τό δώδεκα»⁴⁰.

Ο πυρῆνας του Όρθρου τής Μ. Παρασκευής ανάγεται στην αρχαία ιεροσολυμιτική λειτουργική πράξη⁴¹. Αυτή ή πράξη ώδήγησε (υπό την επίδραση του βυζαντινού Τυπικού) στην κατά τον 9^ο αί. διαμόρφωση στην Κωνσταντινούπολη τής σημερινής «Άκολουθίας τών Παθών»⁴².

Στον Όρθρο του Μ. Σαββάτου υπάρχουν Καθίσματα, αλλά πριν από αυτά προβλέπονται (καί πάλι) ύμνογραφήματα που δέν υπάρχουν στους Όρθρους τών υπολοίπων ήμερών: τὰ έγκώμια (ποιητικό είδος, τό οποίο προήλθε από τον Άμωμο καί ψάλλεται μαζί του⁴³) σέ τρεις στάσεις καί τὰ Αναστάσιμα Εύλογητάρια (μοναδική περίπτωση Όρθρου, κατά τον οποίο τὰ Καθίσματα ψάλλονται μετά από τὰ Εύλογητάρια). Ιδιαίτερος πρέπει νά τονιστεί ή σημασία τής ύπαρξεως του «Άμώμου», στοιχείο τό οποίο παραπέμπει σέ αρχαιότερη μορφή τής έωθινής προσευχής, όταν ό Άμωμος (βασικό στοιχείο τής Άκολουθίας του Μεσονυκτικού) δέν είχε

³⁸ Γ. Ρήγα (Οικονόμου), *Τυπικόν*, Θεσσαλονίκη 1994, σ. 82 (*Ανάλεκτα Βλατάδων* 1).

³⁹ Π. Σκαλτσῆ, *όπ.π.*, σ. 282.

⁴⁰ Πρβλ. Ι. Φουντούλη, *Απαντήσεις εις Λειτουργικάς Απορίας*, τ. Ε', Αθήνα, Αποστολική Διακονία, 2003, σ. 142.

⁴¹ Α. Baumstark, *Liturgie comparée*, Chevetogne 1953³, σσ. 142-144.

⁴² Χ. Παπαδοπούλου, «Αί κατά τον δ' αιώνα τελεταί τής Έκκλησίας τών Ίεροσολύμων», *Νέα Σιών*, 1 (1904), σσ. 1-32.

⁴³ Ν. Τωμαδάκη, *Εισαγωγή εις την βυζαντινήν φιλολογίαν*, έν Αθήναις 1952, σ. 153 (όπου καί ή σχετική βιβλιογραφία).

ἀποσπασθεῖ ἀπὸ τὴν Ἀκολουθία τοῦ Ὁρθροῦ⁴⁴. Ὁ σύνδεσμος, πάντως, τοῦ Ἐπιταφίου θρήνου μὲ τὸν Ὁρθρο συντελεῖται στοὺς ὕστερους βυζαντινοὺς χρόνους⁴⁵, ἀπαντᾶται δὲ γιὰ πρώτη φορὰ σὲ χειρόγραφα τοῦ ΙΕ΄ αἰ.⁴⁶.

(δ) ΟΡΘΡΟΣ Μ. ΕΒΔΟΜΑΔΑΣ, ΟΤΑΝ ΣΥΜΠΕΣΕΙ ΕΟΡΤΑΣΜΟΣ ΤΟΥ ΕΥΑΓΓΕΛΙΣΜΟΥ

Ἐὰν ἡ ἑορτὴ τοῦ Εὐαγγελισμοῦ συμπέσει μὲ τὴ Μ. Δευτέρα, Μ. Τρίτη καὶ Μ. Τετάρτη τὸ ἑσπέρας τῆς προηγουμένης ἡμέρας ψάλλεται ὁ Μ. Ἐσπερινός, ὅπως προβλέπεται στὸ Μηναιῖο. Τὸ πρωῖ τῶν συγκεκριμένων ἡμερῶν ψάλλεται ὁ Ὁρθρος τῆς ἑορτῆς (Μηναιῖο) καὶ ἀκολουθεῖ ἡ Λειτουργία τοῦ Χρυσοστόμου.

Στὴν περίπτωση πὺν ὁ ἑορτασμός συμπέσει μὲ τὴ Μ. Πέμπτη, ὁ Ὁρθρος περιλαμβάνει συνδυασμὸ τῆς Ἀκολουθίας τῆς ἑορτῆς καὶ τῆς Ἀκολουθίας ἀπὸ τὸ λειτουργικὸ βιβλίον τοῦ Τριωδίου ὡς ἀκολουθῶς:

- Ἀπολυτίκια καὶ Καθίσματα μόνο τῆς ἑορτῆς.
- Κανόνας τῆς ἑορτῆς· μετὰ τὴν γ΄ ᾠδὴ ἀναγινώσκεται τὸ Κοντάκιο καὶ ὁ Οἶκος τοῦ Τριωδίου καὶ ψάλλεται τὸ Κάθισμα τοῦ Τριωδίου καὶ τὸ τῆς ἑορτῆς. Μετὰ τὴν στ΄ ᾠδὴ ἀναγινώσκεται τὸ Κοντάκιο καὶ ὁ Οἶκος τῆς ἑορτῆς, τὸ Μηνολόγιο τῆς ἑορτῆς καὶ τὸ Ὑπόμνημα τοῦ Τριωδίου.
- Στις Καταβασίεις ψάλλεται τὸ «Ἀνοίξω τὸ στόμα μου...»· ἐννάτη ᾠδὴ ψάλλεται τῆς ἑορτῆς.
- Στοὺς Αἴνους ψάλλονται τὸ Ἰδιόμελο τοῦ Τριωδίου καὶ τὰ Προσόμοια τῆς ἑορτῆς. Δοξαστικὸ ψάλλεται ἀπὸ τὸ Τριώδιο, ἐνῶ τὸ «Καὶ νῦν...» ψάλλεται τῆς ἑορτῆς.

Ἐὰν ἡ ἑορτὴ τοῦ Εὐαγγελισμοῦ συμπέσει μὲ τὴν Μ. Παρασκευὴ ἢ τὸ Μ. Σάββατο, ὁ ἑορτασμός μετατίθεται τὴν Κυριακὴ τοῦ Πάσχα (θὰ ἀναφερθοῦμε στὰ πλαίσια τῶν Ὁρθρων τοῦ Πεντηκοσταρίου). Τὸ *Τυπικὸ* τοῦ Βιολάκη εἶναι κατηγορηματικὸ ὡς πρὸς τὴ μετάθεση ἑορτασμοῦ τοῦ Εὐαγγελισμοῦ, ὅταν συμπέσει μὲ τὴ Μ. Παρασκευὴ (σ. 234)⁴⁷. Ὑπάρχει, ὅμως, καὶ ἡ μαρτυρία τοῦ ἀγιορειτικοῦ Τυπικοῦ τῆς μονῆς τοῦ Ἁγίου Παύλου, σύμφωνα μὲ τὸ ὁποῖο ὅταν ὁ Εὐαγγελισμὸς συμπέσει μὲ τὴ Μ. Παρασκευὴ ψάλλονται (στὴν πράξη) δύο Ἐσπερινοί: ὁ πρῶτος τὸ πρωῖ τῆς Μ. Πέμπτης, μαζὶ μὲ τὴ Λειτουργία τοῦ Μ. Βασιλείου. Ὁ δεύτερος τελεῖται τὸ βράδυ τῆς Μ. Πέμπτης, πρὶν ἀπὸ τὸν Ὁρθρο τῶν Παθῶν τοῦ Κυρίου.

⁴⁴ Ε. Ἀντωνιάδου, «Περὶ τοῦ ἀσματικοῦ ἢ βυζαντινοῦ κοσμικοῦ τύπου τῶν ἀκολουθιῶν τῆς ὀλονυκτίου προσευχῆς», *Θεολογία ΚΒ΄*, 1951, σ. 388.

⁴⁵ Β. Στεφανίδου, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, Ἀθήναι, Ἀστήρ, 1970, σ. 466.

⁴⁶ Ε. Θεοδώρου, ὅπ.π., σ. 40.

⁴⁷ Γιὰ τὴ συγκεκριμένη μετάθεση ὑπάρχει καὶ βασιλικὸ διαταγμὰ τὸ 1866, ἀπὸ τὸν Γεώργιο Α΄.

Στην περίπτωση αυτή, λοιπόν, ο Όρθρος της Μ. Παρασκευής τελείται μαζί με τον Όρθρο του Εὐαγγελισμού, με αποτέλεσμα μετά το ἔβδομο Εὐαγγέλιο νὰ ψάλλονται πολυέλεος καὶ Καθίσματα τῆς ἑορτῆς τοῦ Εὐαγγελισμού, νὰ ἀκολουθοῦν ἀντίφωνα καὶ προκείμενο, Εὐαγγέλιο τοῦ Όρθρου τῆς ἑορτῆς τοῦ Εὐαγγελισμού, πεντηκοστὸς ψαλμὸς, «Σῶσον ὁ Θεὸς τὸν λαόν σου...» καὶ, ἀκολουθῶς, τὸ ὄγδοο Εὐαγγέλιο καὶ ἡ ὑπόλοιπη ἀκολουθία τῶν Παθῶν⁴⁸. Φαίνεται ὅτι παρόμοιο *Τυπικὸ* ἴσχυε μόνο γιὰ τὰ μοναστήρια, τὰ ὁποῖα ἦσαν ἀφιερωμένα στὸν Εὐαγγελισμό⁴⁹.

(B) Η ΑΚΟΛΟΥΘΙΑ ΤΟΥ ΟΡΘΡΟΥ ΣΤΟ ΠΕΝΤΗΚΟΣΤΑΡΙΟ

Τὸ Πεντηκοστάριο⁵⁰ εἶναι τὸ λειτουργικὸ βιβλίον τῆς Ἀνατολικῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, τὸ ὁποῖο, ὅπως εἶναι διαμορφωμένο σήμερα, καλύπτει ὕμνογραφικὰ καὶ ἑορτολογικὰ τὴ χρονικὴ περίοδο ἀπὸ τὴν Κυριακὴ τῆς Ἀναστάσεως ἕως τὴν Κυριακὴ τῶν Ἁγίων Πάντων⁵¹. Τὸ ὕμνογραφικὸ ὕλικὸ τοῦ Πεντηκοσταρίου καλύπτει τὶς Κυριακὲς τοῦ Πάσχα, τοῦ Θωμᾶ, τῶν Μυροφόρων, τοῦ Παραλύτου, τῆς Σαμαρείτιδος, τοῦ Τυφλοῦ, τῶν Ἀγ. Πατέρων τῆς Α΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, τῆς Πεντηκοστῆς καὶ τῶν Ἁγίων Πάντων⁵². Ἐπίσης, περιλαμβάνει τὸ ὕμνογραφικὸ ὕλικὸ ὅλων τῶν ἐνδιαμέσων ἡμερῶν, καθὼς καὶ τῶν ἑορτῶν τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς⁵³, τῆς Μεσο-

⁴⁸ Μὲ βάση τὸ συγκεκριμένο *Τυπικὸ* ἀναπτύχθηκε ἡ Κεφαλλονίτικη παράδοση τοῦ ἱερέα, ὁ ὁποῖος «τὰ δώδεκα Εὐαγγέλια τὰ κάνει δεκατρία».

⁴⁹ Ἡ παραπάνω μνημονευθεῖσα κεφαλλονίτικη παράδοση προέρχεται ἀπὸ τὴ Μονὴ τῶν Κηπουραίων, κοντὰ στὸ Ληξούρι τῆς Κεφαλονιάς, ἀφιερωμένη στὸν Εὐαγγελισμό τῆς Θεοτόκου.

⁵⁰ Τὸ Πεντηκοστάριο, ὡς λειτουργικὸς χρόνος καὶ, ἀκολουθῶς, ὡς λειτουργικὸ βιβλίον περιέχει τὴν ἑβδομάδα τῶν ἑβδομάδων καὶ τὴν πρώτη ἡμέρα μετὰ ἀπὸ αὐτές, ἡ ὁποία εἶναι ἡ Κυριακὴ τῆς Πεντηκοστῆς, τύπος τῆς ὀγδοῆς ἡμέρας. Πρβλ. Γ. Ν. Φίλια, *Ἡ ἔννοια τῆς "ὀγδοῆς ἡμέρας" στὴ λατρεία τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας*, ἐκδ. Γρηγόρη, Ἀθήνα 2003, σσ. 242, 244-245.

⁵¹ Τὸ Πεντηκοστάριο δὲν περιεῖχε ἀνέκαθεν τὸ ὕμνογραφικὸ ὕλικὸ τῆς Κυριακῆς τῶν Ἁγίων Πάντων. Περὶ τοῦ ἑορτασμοῦ τῆς ἡμέρας τῶν Ἀγ. Πάντων κατὰ τὴν πρώτη Κυριακὴ μετὰ τὴν Πεντηκοστή, βλ. Ν. Π. Τρεμπέλα, *Λειτουργικοὶ τύποι Αἰγύπτου καὶ Ἀνατολῆς*, ἐκδ. Ἀπ. Διακ. Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήνα 1961, σ. 365.

⁵² Ε. Θεοδώρου, ὅπ.π., σ. 40.

⁵³ Μεταγενέστερη προσθήκη ἀποτελεῖ καὶ ἡ ὑπάρχουσα στὸ Πεντηκοστάριο ἱερὴ Ἀκολουθία τῆς ἑορτῆς τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς, τὴν ὁποία συνέθεσε κατὰ τὸν ἸΔ΄ αἰῶνα ὁ ὑπηρετῶν στὴν Ἁγία Σοφία μοναχὸς Νικηφόρος Κάλλιστος Ξανθόπουλος ἢ Νικηφόρος, υἱὸς Καλλίστου Ξανθοπούλου, (βλ. Πεντηκοστάριον, *Πρόλογος*, σ.ε'). Κ. Κρουμβάχερ, *Ἱστορία τῆς Βυζαντινῆς λογοτεχνίας*, μτφρ. Γ. Σωτηριάδου, τόμ. Α΄, Ἀθήνα 1974, σ. 591έξ. Ἐπίσης, Ε. Θεοδώρου, *Μαθήματα Λειτουργικῆς*, Ἀθήνα 1979, τευχ. Α΄, σ. 279. Ἐπίσης, προσπάθεια προσθήκης Μεγάλων Ὁρῶν κατὰ τὴν παραμονὴ τῆς Πεντηκοστῆς, κατὰ τὸ *Τυπικὸ* τῆς Μ. Παρασκευῆς, τῆς παραμονῆς τῶν Χριστουγέννων καὶ τῆς παραμονῆς τῶν Θεοφανείων, ἔγινε ἀπὸ τὸν ἱερέα Νικόλαο Μαλαξό, πρωτοπαπᾶ Ναυπλίου (ΙΣΤ΄ αἰ.), ὁ

πεντηκοστής, τῆς Δευτέρας μετὰ τὴν Πεντηκοστή (τοῦ Ἁγίου Πνεύματος) καὶ τῆς Ἀναλήψεως.

Ὅπως ἰσχύει καὶ γιὰ τὴν περίοδο τοῦ Τριωδίου, ἡ περίοδος τοῦ Πεντηκοσταρίου ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸν ἑορτασμό τοῦ Πάσχα⁵⁴. Ἄν ἡ περίοδος τοῦ Τριωδίου ἀποσκοπεῖ στὴν ἐπικαιροποίηση τοῦ ἀρχιερατικοῦ ἔργου τοῦ Κυρίου, ἡ περίοδος τοῦ Πεντηκοσταρίου ἀπεικονίζει τὸ βασιλικὸ ἀξίωμα του, ὡς νικητῆ τοῦ θανάτου καὶ ἀρχηγοῦ τῆς ζωῆς⁵⁵. Μὲ ἄξονα τὴν ἑορτὴ τοῦ Πάσχα αἰτιολογεῖται ὁ σύνδεσμος τῶν δύο λειτουργικῶν βιβλίων (Τριωδίου καὶ Πεντηκοσταρίου), καθὼς καὶ τὸ γεγονός ὅτι σὲ χειρόγραφα τοῦ Ἁγίου Ὁρους τὰ δύο λειτουργικὰ βιβλία περιέχονται σὲ μία ἐνιαία συλλογὴ⁵⁶. Ἐνα ἀκόμη στοιχεῖο, τὸ ὁποῖο ἐμφαίνει τὴ συνάφεια τῶν δύο λειτουργικῶν βιβλίων εἶναι τὸ γεγονός ὅτι οἱ ὕμνογράφοι καὶ τῶν δύο βιβλίων εἶναι σχεδὸν οἱ ἴδιοι (στὸ Τριῶδιο ὑπερισχύουν οἱ Στουδίτες, ἐνῶ στὸ Πεντηκοστάριο οἱ ἐκ Παλαιστίνης).

Εἰσαγωγικῶς νὰ τονίσουμε ὅτι τὸ λειτουργικὸ βιβλίον τοῦ Πεντηκοσταρίου εἶναι τὸ κυρίαρχο (γιὰ τὴν Τάξη τοῦ Ὁρθρου), ἐφόσον μάλιστα ὁ ἀναστάσιμος χαρακτήρας του συμπεριλαμβάνει καὶ τὸν ἀναστάσιμο χαρακτήρα τῆς Παρακλητικῆς (ἢ ὁποῖα καταλιμπάνεται κατὰ τὴν περίοδο τοῦ Πεντηκοσταρίου). Τὸ γεγονός αὐτὸ ἀποτελεῖ καὶ τὴ βασικὴ διαφοροποίηση Τριωδίου καὶ Πεντηκοσταρίου ὡς πρὸς τὴν Τάξη τοῦ Ὁρθρου (στὸ Τριῶδιο προβλέπεται καὶ τὸ λειτουργικὸ βιβλίον τῆς Παρακλητικῆς).

Ἐνα ἄλλο ἰδιαίτερο στοιχεῖο ἀφορᾶ στοὺς Ὁρθρους τῆς Διακαινησίμου ἑβδομάδας: τὸ πρῶτο μέρος τοῦ Ὁρθρου παραλείπεται καὶ ἐπομένως ὁ Ὁρθρος ξεκινᾶ μὲ τὴν τριαδικὴ ἐκφώνηση: «Δόξα τῇ ἀγία, καὶ ὁμοουσίῳ, καὶ ζωοποιῷ, καὶ ἀδιαιρέτῳ Τριάδι πάντοτε, νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων». Ἐπίσης, στοὺς Ὁρθρους τῆς Διακαινησίμου ἑβδομάδας, ἀντὶ τοῦ θεομητορικοῦ ὕμνου «Τὴν Τιμιωτέραν» ψάλλεται ἡ Θ' ᾠδὴ τοῦ Κανόνα τοῦ Πάσχα, δηλαδὴ τὸ «Φωτίζου, φωτίζου, ἡνέα Ἱερουσαλήμ».

ὁποῖος καὶ συνέθεσε Ἀκολουθία πού περιελήφθη στὴν ἔκδοση Πεντηκοσταρίου (ἀπὸ τὸν Οἶκο Ἀνδρέου καὶ Ἰακώβου τῶν Σπινέλλων, ἔκδοση Βενετίας, 1552), ἀλλὰ ἡ ὁποία οὐδέποτε ἐπεκράτησε (βλ. Ἰ. Μ. Φουντούλη, «Μεγάλαι Ἱσθραὶ τῆς παραμονῆς τῆς ἀγίας Πεντηκοστής», *Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς Θεολογικῆς Σχολῆς Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης*, τόμ. ΙΣΤ' (1970-71), σσ. 139-168.

⁵⁴ Βλ. Ε. Θεοδωροπούλου, *Τὸ ἐκκλησιαστικὸν ἔτος- Περίοδος Πεντηκοσταρίου*, Ἀθήναι 1973, σ. 7.

⁵⁵ Σύμφωνα μὲ τὸν *Κατηγορητικὸν Λόγον εἰς τὸ ἅγιον Πάσχα* τοῦ Ἰ. Χρυσσοστόμου (PG 59, 724).

⁵⁶ Βλ. Σ. Λάμπρου, *Κατάλογος τῶν ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις τοῦ Ἁγίου Ὁρους ἑλληνικῶν κωδίκων*, τόμ. Α' (1895) καὶ τόμ. Β' (1900), ἔκδ. Cambridge, «University Press».

1. Ο ΟΡΘΡΟΣ ΤΩΝ ΚΥΡΙΑΚΩΝ ΤΟΥ ΠΕΝΤΗΚΟΣΤΑΡΙΟΥ

Οί Ὁρθροὶ τῶν Κυριακῶν τοῦ Πεντηκοσταρίου (ἕξι Κυριακές, Κυριακῆς τῶν Πατέρων τῆς Α΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Κυριακῆς τῆς Πεντηκοστῆς καὶ Κυριακῆς τῶν Ἁγίων Πάντων) δὲν παρουσιάζουν ἰδιαιτερότητες, ἐφόσον ἡ Ἀκολουθία εἶναι ἡ προβλεπόμενη ἀπὸ τὸ ἀντίστοιχο λειτουργικὸ βιβλίον, μὲ μοναδικὴ ἐξαίρεση τῆς χρήσης τοῦ Μηναιίου στὴν ἀνάγνωση τοῦ Μηνολογίου.

Ἐπάρχει, ὅμως, ἓνα πρόβλημα μὲ τὰ ἑωθινὰ Εὐαγγέλια τοῦ Ὁρθρου τῶν Κυριακῶν τοῦ Πεντηκοσταρίου. Ὡς γνωστόν, τὰ προβλεπόμενα ἑωθινὰ Εὐαγγέλια εἶναι ἑνδεκά⁵⁷ καὶ ἀναγινώσκονται κατὰ τάξιν ἀπὸ τὴν ἀγρυπνία τοῦ Πάσχα καὶ κατὰ τὴ διάρκεια τῆς Διακαινησίμου ἑβδομάδας⁵⁸. Δὲν μποροῦν, ὅμως, νὰ κατανεμηθοῦν στοὺς Ὁρθροὺς τῶν Κυριακῶν τοῦ Πεντηκοσταρίου, διότι ὁ ἀριθμὸς τῶν συγκεκριμένων Ὁρθρων εἶναι μικρότερος τοῦ ἑνδεκά⁵⁹. Ἦταν ἐπιβεβλημένο νὰ γίνῃ ἐπιλογή. Ἔτσι, γιὰ τὶς Κυριακὲς πρὶν ἀπὸ τὴν Ἀνάληψη προτιμήθηκαν ἐκεῖνα τὰ ἑωθινὰ, τὰ ὁποῖα δὲν ἀναφέρονται στὸ γεγονός τῆς Ἀναλήψεως. Κατὰ τὸ Ὁρθρο τῆς Ἀναστάσεως ἀναγινώσκεται τὸ δεύτερο ἑωθινόν, ἂν καὶ τὸ *Τυπικόν* τοῦ Βιολάκη προβλέπει ἀνάγνωση τοῦ «Ὁψὲ σαββάτων...» (ἀπὸ τὸ Εὐαγγέλιον τῆς Θ. Λειτουργίας τοῦ Μ. Σαββάτου)⁶⁰. Τὸ δεύτερο ἑωθινόν, τὸ ὁποῖο διαβάζεται σήμερον στὴν τελετὴ τῆς Ἀναστάσεως εἶναι στοιχεῖο μεταγενέστερον. Στὰ περισσότερα *Τυπικά* ἀπὸ τὸν ΙΑ΄ ἕως τὸν ΙΘ΄ αἰῶνα δὲν ὑπάρχει εὐαγγελικὸ ἀνάγνωσμα στὴν Ἀκολουθία αὐτῆ, ὅπως συμβαίνει μὲ τοὺς Σλάβους μέχρι σήμερον⁶¹. Τὸ δεύτερο ἑωθινόν μαρτυρεῖται ἀπὸ τὸν ΙΑ΄ αἰῶνα ὡς εὐαγγελικὸ ἀνάγνωσμα στὸ τέλος τοῦ

⁵⁷ Γενικῶς περὶ τῶν ἑωθινῶν Εὐαγγελίων, βλ. Π. Σκαλσιῆ, «Τὰ ἑωθινὰ Εὐαγγέλια», *Λειτουργικὲς μελέτες II*, Θεσσαλονίκη, Πουρναράς, 2006, σσ. 273-293.

⁵⁸ Γιὰ τὴν ἀνάγνωση τῶν ἑωθινῶν Εὐαγγελίων στὴν Κωνσταντινούπολη κατὰ τὴ Διακαινησίμου ἑβδομάδα μᾶς πληροφορεῖ τὸ *Τυπικόν* τοῦ Ἁγίου Νικολάου τῶν Κασούλων (11^{οῦ} αἰ.): *Ἰστέον ὅτι ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ ἐν Παλαιστίνῃ ὄλην τὴν ἑβδομάδα τῆς Διακαινησίμου ψάλλεται εἰς τὸν Ὁρθρον τὸ «Ἀνάστηθι Κύριε...» καὶ τὰ ἑωθινὰ Εὐαγγέλια κατὰ τάξιν* (ἔκδ. Α. Μαί, *Patrum Novae Bibliotheca*, t. 2, Roma 1844-1871, σ. 176). Βλ. καὶ τὰ σχόλια (ἐπὶ τῆς μαρτυρίας αὐτῆς), τοῦ G. Bertonière, *The historical development of the easter vigil and related services in the Greek Church*, Roma 1972, σ. 77 (*Orientalia Christiana Analecta* 193). Ἐναν πῖνακα, σὲ παράλληλες στήλες, τῶν περικοπῶν τῆς Διακαινησίμου ἑβδομάδας, μὲ βάση τὶς μαρτυρίες ἀρχαϊκῶν λειτουργικῶν πηγῶν καὶ χειρογράφων, μᾶς δίδει ὁ S. Janeras («I vangeli domenicali della resurrezione nelle tradizioni liturgiche agiopolita e bizantina», *Paschale Mysterium, Studi in Memoria dell'abate prof. Salvatore Marsili (1910-1983)*, Roma 1986, σσ. 58-59 (*Studia Anselmiana* 91, *Analecta Liturgica* 10).

⁵⁹ Γ. Ρήγγα, *Τυπικόν*, ὅπ.π., σ. 82.

⁶⁰ Γ. Βιολάκη, *Τυπικόν τῆς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλῆς Ἐκκλησίας*, Ἀθήναι, Σαλίβερος, ἄ.ἔ., σχ. 2.

⁶¹ Π. Σκαλσιῆ, «Τὰ ἑωθινὰ Εὐαγγέλια», *Λειτουργικὲς μελέτες II*, Θεσσαλονίκη, Πουρναράς, 2006, σ. 285.

Ἵορθρου τοῦ Πάσχα καὶ ὄχι ὡς ἀνάγνωσμα τῆς τελετῆς τῆς Ἀναστάσεως. Φαίνεται ὅτι ἐπεκράτησε λόγω τῆς συντομίας του, ἐνῶ σὲ ὀρισμένους τόπους (ὄπως στὸ Ἅγιον Ὅρος) ἐπικρατεῖ ἡ διπλὴ ἀνάγνωση (τοῦ δευτέρου ἑωθινοῦ καὶ τοῦ «Ὁψὲ Σαββάτων...»). Ἄς σημειωθεῖ ὅτι τὸ ἑωθινὸ Εὐαγγέλιο τοῦ Ἵορθρου τῆς Ἀναστάσεως εἶναι τὸ μόνον, τὸ ὁποῖο δὲν ἀναγινώσκειται ἐντὸς τοῦ ἱεροῦ Βήματος, ἀλλὰ ἔξω ἀπὸ τὸ Ναό, ὡς συμβολισμὸς μιᾶς χαρούμενης κινητοποιήσεως τῶν Μαθητῶν ὅταν πληροφορήθηκαν τὸ γεγονός τῆς Ἀναστάσεως⁶².

Κατὰ τὴν Κυριακὴ τοῦ Θωμᾶ ἀναγινώσκονται δύο Εὐαγγέλια: τὸ πρῶτον ἑωθινὸ στὸν Ἵορθρο⁶³ καὶ τὸ ἔννατον στὴ Θ. Λειτουργία. Στὴν Κυριακὴ τῶν Μυροφόρων ἀναγινώσκονται τὸ τέταρτον ἑωθινὸ στὸν Ἵορθρο καὶ στὴ Λειτουργία τὸ Εὐαγγέλιον περιέχει τὸ δεύτερον ἑωθινόν. Τὸ τρίτον ἑωθινὸ παραλείπεται διότι ἀναφέρεται στὴν Ἀνάληψη. Τὴν Κυριακὴ τοῦ Παραλύτου διαβάζεται τὸ πέμπτον ἑωθινόν, ἐνῶ δὲν διαβάζεται τὸ ἕκτον (παραλείπεται γιὰ τοὺς ἴδιους λόγους μὲ τὸ τρίτον ἑωθινόν), μὲ ἀποτέλεσμα τὴν Κυριακὴ τῆς Σαμμαρείτιδας νὰ διαβάζεται τὸ ἕβδομον καὶ τὴν Κυριακὴ τοῦ Τυφλοῦ τὸ ὄγδοον ἑωθινόν. Τὸ δέκατον ἑωθινὸ διαβάζεται στὸν Ἵορθρο τῆς Κυριακῆς τῶν Πατέρων (τὸ ἔννατον ἔχει ἀναγνωσθεῖ τὴν Κυριακὴ τοῦ Θωμᾶ). Νὰ σημειωθεῖ ὅτι στὴ σύγχρονη ἔκδοσιν τοῦ Πεντηκοσταρίου προβλέπεται Παράρτημα (στὸ τέλος τοῦ βιβλίου) μὲ ὅλα τὰ ἑωθινὰ Εὐαγγέλια τῆς περιόδου⁶⁴.

2. ΟΡΘΡΟΣ ΚΥΡΙΑΚΗΣ ΤΟΥ ΠΑΣΧΑ ΟΤΑΝ ΣΥΜΠΕΣΕΙ ΕΟΡΤΑΣΜΟΣ ΤΟΥ ΕΥΑΓΓΕΛΙΣΜΟΥ

Σύμφωνα μὲ τὸ *Τυπικὸ* τοῦ Βιολάκη (σσ. 325-236), στὴν περίπτωση μεταθέσεως τοῦ ἑορτασμοῦ τοῦ Εὐαγγελισμοῦ κατὰ τὴν Κυριακὴ τοῦ Πάσχα προβλέπονται (στὸν Ἵορθρο) τὰ ἀκόλουθα:

- Μετὰ τὰ ἑωθινὰ Εὐαγγέλια, τὸ «Δόξα τῇ ἀγία...» καὶ τὸ «Χριστὸς Ἀνέστη...», ψάλλεται τὸ Ἀπολυτίκιον τοῦ Εὐαγγελισμοῦ, ἀκολουθεῖ δὲ ἡ μικρὰ Συναπτὴ καὶ ὁ Κανόνας τῆς Ἀναστάσεως, μαζί μὲ τὸν Κανόνα τῆς

⁶² Κ. Καραϊσαρίδη, «Τὸ βιβλικὸ ὑπόβαθρον τῶν ἀκολουθιῶν τοῦ Ἑσπερινοῦ καὶ τοῦ Ἵορθρου», *Λειτουργικὲς ἀναβάσεις*, Ἀθήνα, Ἄθως, 2018, σ. 34.

⁶³ Ὡς Δεσποτικὴ ἑορτὴ, στὸν Ἵορθρο τῆς Κυριακῆς τοῦ Θωμᾶ θὰ ἔπρεπε νὰ ἀναγνωσθεῖ εὐαγγελικὴ περικοπὴ τῆς δεσποτικῆς ἑορτῆς καὶ ὄχι ἑωθινὴ εὐαγγελικὴ περικοπὴ. Ὅμως, ἡ Κυριακὴ τοῦ Θωμᾶ, καίτοι Δεσποτικὴ, διατηρεῖ τὸν ἀναστάσιμον χαρακτήρα τῆς μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἀναγινώσκειται ἑωθινὸ Εὐαγγέλιον (Γ. Ρήγα, *Τυπικόν*, ὅπ.π., σ. 82.). Γι' αὐτό, τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ Ἵορθρου τῆς Κυριακῆς τοῦ Θωμᾶ ἀναγινώσκειται ἀπὸ τὰ δεξιὰ τῆς ἀγίας Τραπεζῆς καὶ ὄχι ἀπὸ τὴν ὠραία Πύλην.

⁶⁴ Τὴν ἴδια σειρὰ ἔχει τὸ *Τυπικὸ* τῆς Μονῆς τοῦ Σωτήρος Μεσσήνης, χωρὶς ὅμως νὰ ἀναφέρει Εὐαγγέλιον τοῦ Ἵορθρου τοῦ Πάσχα [Κώδικας Μεσσήνης Gr. 115, ἔκδ. Μ. Arranz, «Le Typikon du Monastère du Saint-Sauveur à Messine», στὰ *Orientalia Christiana Periodica* 185 (1969), σσ. 249έξ.].

έορτης. Στο τέλος της κάθε ώδης, ψάλλεται τρεις φορές το «Χριστός Ανέστη...» και το «Αναστάς ό Ιησούς...», ακολουθεί δέ ή Αίτηση.

- Μετά την γ' ώδη αναγινώσκονται τó Κοντάκιο και ό Οίκος τού Πάσχα, μετά δέ την στ' ώδη αναγινώσκεται Κοντάκιο και Οίκος τής έορτης τού Εύαγγελισμού.

- Μετά τó Προκείμενο τού Εύαγγελισμού (*Εύαγγελίζεσθε ήμέραν έξ ήμέρας...*), αναγινώσκεται τó Εύαγγέλιο τής έορτης τού Εύαγγελισμού (πρόκειται περι τού ίδίου εύαγγελικου άναγνώσματος μέ τó τής Θ. Λειτουργίας). Ακολουθεί τó *Ανάστασιν Χριστού...* (τρεις φορές), «Δόξα...» «Και νύν...» τó *Ταις τής Θεοτόκου...* και τó *Ιδιόμελο τού Εύαγγελισμού (Εύαγγελίζεται ό Γαβριήλ...)*.

- Η έννάτη ώδη ψάλλεται και άπό τούς δύο Κανόνες.

- Έξαποστειλάρια ψάλλονται τó τού Πάσχα και τó τής έορτης τού Εύαγγελισμού. Παρομοίως στους Αίνους: ψάλλονται τέσσερα άναστάσιμα και τέσσερα τής έορτης, μέ Δοξαστικό τής έορτης.

Τó συμπέρασμα άπό τά παραπάνω είναι ότι στην περίπτωση συνεορτασμού τού Πάσχα μέ τόν Εύαγγελισμό τής Θεοτόκου προβλέπεται συνδυαστική χρήση τού λειτουργικου βιβλίου τού Πεντηκοσταρίου μέ τó τού Μηνάιου τού Μαρτίου.

3. ΟΡΘΡΟΣ ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΩΝ ΠΕΝΤΗΚΟΣΤΑΡΙΟΥ

(α) ΟΡΘΡΟΣ ΜΕΣΟΠΕΝΤΗΚΟΣΤΗΣ, ΑΝΑΛΗΨΕΩΣ ΚΑΙ ΔΕΥΤΕΡΑΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΠΝΕΥΜΑΤΟΣ

Οί συγκεκριμένοι Όρθροι καθορίζονται άποκλειστικώς άπό τó λειτουργικό βιβλίο τού Πεντηκοσταρίου, μέ χρήση τού Μηνάιου μόνο για την άνάγνωση τού Μηνολογίου. Μέ βάση όσα αναφέρθηκαν παραπάνω περι τών έωθινών Εύαγγελίων στους Όρθρους τών Κυριακών τού Πεντηκοσταρίου, σημειώνουμε ότι την Πέμπτη τής Αναλήψεως διαβάζονται τά δύο έωθινά πού είχαν παραληφθει: τó τρίτο στόν Όρθρο και τó έκτο στή Λειτουργία.

Ός πρός τις Καταβασίες τού Όρθρου τής Αναλήψεως πρέπει νά σημειωθούν τά άκόλουθα:

Έπάρχει ή άπορία: γιατί ψάλλονται κατά τόν Όρθρο τής έορτης τής Αναλήψεως οί Καταβασίες «*Θείω καλυφθείς*», οί όποιες άνήκουν στην Πεντηκοστή, και όχι οί Καταβασίες «*Τῷ σωτήρι Θεῷ*», οί όποιες άνήκουν στην Άνάληψη και ψάλλονται την Κυριακή τού Τυφλου;

Πράγματι, οί είρμοι «*Τῷ σωτήρι Θεῷ*» είναι ειδικοί για την έορτή τής Αναλήψεως, και μάλιστα είναι είρμοι τού πρώτου Κανόνος τής έορτης, και γι' αυτό, άσχέτως αν ψάλλονται την Κυριακή τού Τυφλου, έπιγράφονται Καταβασίες τής Αναλήψεως και όχι τού τυφλου.

Τὸ ἀπὸ αἰῶνων καθιερωμένο σύστημα τῶν Καταβασιῶν θέλει συχνὰ τις Καταβασίες μιᾶς ἑορτῆς νὰ ἀρχίζουν νὰ ψάλλωνται ἀπὸ τὴν ἀμέσως προηγούμενη μεγάλη ἑορτή, δημιουργῶντας ἔτσι μία προεόρτιο περίοδο καὶ τρόπον τινὰ συμπλέκοντας τὴν μία ἑορτή μετὰ τὴν ἄλλη. Ἔτσι οἱ Καταβασίες τῶν Χριστουγέννων ἀρχίζουν νὰ ψάλλωνται ἀπὸ ἀνήμερα τῶν Εἰσοδίων, οἱ Καταβασίες τῶν Φώτων ἀπὸ τὴν Περιτομή, οἱ Καταβασίες τῆς Μεταμορφώσεως ἀπὸ τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονος, οἱ Καταβασίες τοῦ Σταυροῦ ἀπὸ ἀνήμερα τῆς Μεταμορφώσεως, οἱ Καταβασίες τῆς Ἀναλήψεως ἀπὸ τὴν Κυριακὴ τοῦ Τυφλοῦ, καὶ οἱ Καταβασίες τῆς Πεντηκοστῆς ἀπὸ τὴν Πέμπτη τῆς Ἀναλήψεως.

Τὸ σύστημα αὐτὸ βέβαια δὲν ἐφαρμόζεται μετὰ ἀπόλυτο τρόπο, οὔτε ἰσχύει παντοῦ καὶ πάντοτε, διότι π.χ. δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ψάλλουμε τις καταβασίες τοῦ Πάσχα ἀπὸ τὴν Κυριακὴ τῶν Βαΐων. Ὑπάρχουν καὶ ἄλλες ἐξαιρέσεις, οἱ ὁποῖες δὲν εἶναι τοῦ παρόντος. Ἄς κρατήσουμε ἀπλῶς ὅτι ὑπάρχει αὐτὴ ἡ γενικὴ ἀρχὴ τοῦλάχιστον στὰ παραδείγματα ποὺ ἀναφέρθηκαν, καὶ ὅτι ἐδῶ ἐντάσσεται καὶ ἡ περίπτωση τῶν Καταβασιῶν τῆς Ἀναλήψεως. Πιθανὸν ὑπάρχει καὶ ἕνας βαθύτερος θεολογικὸς συμβολισμὸς σὲ κάποιες περιπτώσεις.

Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι σὲ ἐμᾶς σήμερα τὸ σύστημα αὐτὸ ἤχει λίγο παράξενα, ἀλλὰ ὅταν θεσπίστηκε αὐτὴ ἡ ἀρχὴ, οἱ κανόνες ψάλλονταν ὀλόκληροι, ὁπότε στοὺς ναοὺς ἀκούγονταν ἐπαρκῶς οἱ εἰρμοὶ «*Τῷ σωτῆρι Θεῷ*» καὶ τὰ ἄλλα Τροπάρια τῶν Κανόνων τῆς Ἀναλήψεως, ἐπομένως δὲ ἡ ψαλμώδηση καὶ τῶν εἰρμῶν τῆς Πεντηκοστῆς ἦταν μία εὐχάριστη ἐναλλαγὴ καὶ ἕνα θεολογικὸ καὶ λειτουργικὸ προανάκρουσμα τῆς «τελευταίας μεθεόρτου».

Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ παραπάνω ὅμως ὑπάρχει καὶ ἕνας ἀκόμη λόγος ποὺ δικαιολογεῖ εἰδικὰ γιὰ τὴν ἑορτὴ τῆς Ἀναλήψεως νὰ ἀκούγονται οἱ Καταβασίες τῆς Πεντηκοστῆς· πρόκειται γιὰ τὸ γεγονός ὅτι στὴν ἀρχαία Ἐκκλησία μέχρι τὰ τέλη τοῦ 4ου αἰῶνος ἡ Ἀνάληψη συνεωραζόταν μετὰ τὴν Πεντηκοστὴ τὴν ἴδια ἡμέρα, 50 ἡμέρες δηλαδὴ μετὰ τὸ Πάσχα. Ἄλλωστε, ἀπὸ βιβλικῆς ἀπόψεως ἡ Ἀνάληψη εἶναι προετοιμασία γιὰ τὴν ἔλευση τοῦ Ἁγίου Πνεύματος καὶ ἀπὸ λειτουργικῆς ἀπόψεως σαφέστατα ἀποτελεῖ προεόρτιο τῆς Πεντηκοστῆς, κάτι ποὺ δηλώνεται καὶ στὸ 1ο ἐσπέριο ἰδιόμελο τῆς Ἀναλήψεως («*Ὁ Κύριος ἀνελήφθη εἰς οὐρανοὺς, ἵνα πέμψῃ τὸν Παράκλητον τῷ κόσμῳ*»), ὅπου καταδεικνύεται καὶ ἡ στενώτατη σχέση τῶν δύο ἑορτῶν.

(β) ΟΡΘΟΣ ΔΕΥΤΕΡΑΣ ΤΟΥ ΠΑΣΧΑ ΜΕ ΣΥΝΕΟΡΤΑΣΜΟ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ

Ἡ περίπτωση νὰ συμπέσει ὁ ἑορτασμὸς τοῦ Ἁγίου Μεγαλομάρτυρος Γεωργίου μετὰ ἡμέρα τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς ἢ τῆς Μ. Ἑβδομάδας εἶναι

συχνή. Ὁ συνδυασμὸς Πεντηκοσταρίου καὶ Μηναίου τοῦ Ἀπριλίου ἐπιφέρει τὴν ἀκόλουθη Τάξη τοῦ Ὁρθρου:

- Ἀναβαθμοὶ καὶ τὸ α΄ Ἀντίφωνο τοῦ Δ΄ ἤχου, μὲ Προκείμενο «Δίκαιος ὡς φοῖνιξ ἀνθήσει...».

- Κανόνες ψάλλονται ὁ τοῦ Πάσχα καὶ ὁ τοῦ Ἁγίου. Μετὰ τὴ γ΄ ᾠδὴ ἀναγινώσκειται ἡ Ὑπακοὴ καὶ τὸ Κοντάκιο τοῦ Πάσχα, μετὰ δὲ τὴν στ΄ ᾠδὴ ἀναγινώσκειται τὸ Κοντάκιο καὶ ὁ Οἶκος τοῦ Ἁγίου, καθὼς καὶ τὸ Μηνολόγιο.

- Ἐννάτη ᾠδὴ ψάλλεται τοῦ Πάσχα (μὲ τὰ Μεγαλυνάρια) καὶ ἡ τοῦ Ἁγίου.

- Ἐξαποστειλάρια τοῦ Πάσχα καὶ τοῦ Ἁγίου. Στους Αἶνους ψάλλονται τέσσερα ἀναστάσιμα, τέσσερα τοῦ Ἁγίου καὶ τὰ Στιχηρὰ τοῦ Πάσχα. Δοξαστικὸ ψάλλεται τοῦ Ἁγίου.

Νὰ σημειωθεῖ ὅτι ἡ παραπάνω Τάξη ἰσχύει (μὲ μικρὲς παραλλαγές) στὴν περίπτωση ἐορτασμοῦ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου κατὰ μία ἀπὸ τὶς Κυριακὲς τοῦ Πεντηκοσταρίου.

(γ) ΟΡΘΡΟΣ ΠΑΡΑΣΚΕΥΗΣ ΤΟΥ ΠΑΣΧΑ ΜΕ ΣΥΝΕΟΡΤΑΣΜΟ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ

Στὴν περίπτωση αὐτῆ, ἡ προβλεπόμενη Ἀκολουθία εἶναι παρόμοια μὲ τὴν περίπτωση τῆς Δευτέρας τοῦ Πάσχα, μὲ τὴ διαφορὰ ὅτι μετὰ τῶν Τροπαρίων τοῦ Πάσχα καὶ τῶν τοῦ Ἁγίου παρεμβάλλονται τὰ τῆς Θεοτόκου (Κανόνες, Ἐξαποστειλάρια καὶ Αἶνοι).

(δ) ΟΡΘΡΟΣ ΨΥΧΟΣΑΒΒΑΤΟΥ (ΠΡΙΝ ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΕΝΤΗΚΟΣΤΗ)

Ἡ Ἀκολουθία τελεῖται ὅπως προβλέπεται στὸ Πεντηκοστάριο. Κατὰ τὸν Ὁρθρο τοῦ Ψυχосαββάτου διαβάζεται τὸ ἐνδέκατο ἑωθινὸ Εὐαγγέλιο, διότι τὴν ἐπόμενη ἡμέρα (Κυριακὴ τῆς Πεντηκοστῆς) δὲν διαβάζεται ἑωθινὸ Εὐαγγέλιο (διαβάζεται εὐαγγελικὸ ἀνάγνωσμα ποὺ περιέχει μεγάλο τμῆμα τοῦ ἔννατου ἑωθινοῦ) καὶ διότι ἡ συγκεκριμένη περικοπὴ εἶναι τὸ τέλος τοῦ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγελίου, ὅποτε ὀλοκληρώνεται (σύμφωνα μὲ τὴν τάξη) ἡ ἀνάγνωση τοῦ κατὰ Ἰωάννην καθ' ὅλη τὴν περίοδο τοῦ Πεντηκοσταρίου. Τὸ Τυπικὸ τοῦ Ὁρθρου τοῦ Ψυχосαββάτου εἶναι ἀρχαιότατο, ἐφόσον μαρτυρεῖται στὸ Τυπικὸ τῆς Μονῆς τοῦ Σωτήρος Μεσσηνῆς (Codex Messinensis graecus 115, τοῦ 1131 μ.Χ.)⁶⁵.

(ε) ΕΠΙΛΕΓΟΜΕΝΑ

⁶⁵ Ἐκδόθηκε ἀπὸ τὸν Μ. Arranz στὰ *Orientalia Christiana Periodica* 185 (1969) [βλ. σ. 276].

Για τους Ὁρθρους τοῦ Τριωδίου καὶ τοῦ Πεντηκοσταρίου ἰσχύει ἡ ἀλήθεια, ἡ ὁποία χαρακτηρίζει ὅλες τὶς ὀρθρινὲς Ἀκολουθίες τῆς Ἐκκλησίας: ὅτι αὐτὲς «ἐνώνουν στοιχεῖα ἐωθινῆς ὑμνολογίας καὶ προσευχῆς μὲ στοχασμὸ πᾶνω στὶ βιβλικὲς ᾠδές, στὸ Εὐαγγέλιο καὶ στὸ συγκεκριμένο θέμα τῆς ἑορτῆς, τὸ ὁποῖο φανερῶνεται μὲ στίχους καὶ ὕμνους»⁶⁶.

Τὰ παραπάνω ἐκτεθέντα περὶ τοῦ Ὁρθρου στὸ λειτουργικὸ βιβλίον τοῦ Τριωδίου ἐπιβεβαιώνουν τὴν ἀκόλουθη διαπίστωση τοῦ καθ. Ἰ. Φουντούλη: «Στὸ Τριώδιο διασώζονται πανάρχαια στοιχεῖα, πού ἀνάγονται στοὺς πρώτους ἀκόμη χριστιανικοὺς αἰῶνες, ἀλλὰ καὶ στοιχεῖα νεώτερα, πού τὸ ἐπαύξησαν καὶ τὸ διαφοροποίησαν καθ' ὅλη τὴ μακροαῖωνη ἱστορικὴ του ζωὴ μέχρι καὶ τοὺς χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας. Ἀρχικὲς Ἱεροσολυμιτικὲς καταβολὲς δέχθηκαν νέες Κωνσταντινοπολιτικὲς καὶ μάλιστα Στουδιτικὲς προσθήκες»⁶⁷.

Ἡ παραπάνω μελέτη τῆς Ἀκολουθίας τοῦ Ὁρθρου στὰ λειτουργικὰ βιβλία Τριωδίου καὶ Πεντηκοσταρίου θὰ μπορούσε νὰ συνοψιστεῖ στὰ ἀκόλουθα σημεῖα:

(α) Ἡ εἰσήγηση προσπάθησε νὰ μελετήσῃ συνδυαστικὰ θέματα ἱστορίας, θεολογίας καὶ Τυπικοῦ στοὺς Ὁρθρους Τριωδίου καὶ Πεντηκοσταρίου. Μέσα ἀπὸ τὴ μελέτη διαφάνηκε ἡ τεράστια ποικιλία τῶν τυπικῶν διατάξεων, ἀλλὰ καὶ ἡ διάσταση ἀπόψεων (σὲ ὀρισμένα θέματα) ὡς πρὸς τὸ ἰσχύον Τυπικό. Αὐτὴ ἡ διάσταση προέρχεται ἀπὸ τὴν ποικιλία τῶν παραδόσεων τῶν Τυπικῶν (σὲ ὀρισμένες περιπτώσεις, ἄλλωστε, ἰσχύει τὸ γεγονός ὅτι κάθε Μονὴ εἶχε διαμορφώσει τὸ δικό της Τυπικό).

(β) Καταδείχθηκε ὅτι, ἡ ἐμφάνιση τῶν τριωδίων Κανόνων (καὶ τοῦ Κανόνα, ὡς ὑμνογραφικοῦ εἶδους τὸ ὁποῖο διαδέχεται τὸ Κοντάκιο) ἐσήμανε τὴ διαμόρφωση τῶν Ὁρθρων τῆς λειτουργικῆς περιόδου ἀπὸ τὴν Κυριακὴ τοῦ Τελώνου καὶ Φαρισαίου ἕως τὸν Ὁρθρο τῆς Ἀναστάσεως.

(γ) Ἐπισημάνθηκε ὅτι ὑπάρχουν διαφορὲς στὸ Τυπικὸ τοῦ Ὁρθρου μεταξὺ τῶν Κυριακῶν καὶ τῶν καθημερινῶν στίς λειτουργικὲς περιόδους τοῦ Τριωδίου καὶ τοῦ Πεντηκοσταρίου. Εἰδικὰ κατὰ τὴν περίοδο τοῦ Τριωδίου, ἡ διαφοροποίηση τῶν τυπικῶν διατάξεων ἐπιτελεῖται μὲ βάση τὴν ὑπαρξὴ ἢ μὴ ἑορταζομένου Ἁγίου, ἀλλὰ καὶ Δεσποτικῆς ἢ Θεομητορικῆς ἑορτῆς. Ἡ διαφοροποίηση αὐτὴ ἐπιτελεῖται μὲ τὴν προσθήκη τοῦ Μηναίου, ἀναλόγως δὲ τῆς φύσεως τῆς ἑορτῆς (πού συμπίπτει μὲ Κυριακὴ ἢ μὲ καθημερινὴ τοῦ Τριωδίου) διαφοροποιεῖται καὶ ἡ σειρὰ χρήσεως τῶν λειτουργικῶν βιβλίων.

⁶⁶ Πρβλ. Θ. Χόπκο, «Ὁρθρος», στὸν τόμο *Δόγμα καὶ Λατρεία*, Ἀθήνα, Ἀποστολικὴ Διακονία, 2014, σ. 271.

⁶⁷ Ἰ. Φουντούλη, «Τριώδιον καὶ Τριώδια», *Λειτουργικὰ θέματα*, τόμ. Β', Θεσσαλονίκη 1977, σ. 75.

(δ) Καταδείχθηκε ὅτι, ἡ προπαρασκευαστικὴ περίοδος τοῦ Τριωδίου ἐμφανίζει ὁμοιογένεια τυπικῶν διατάξεων στὴν Ἀκολουθία τοῦ Ὁρθρου, ἀλλὰ ἡ ὁμοιογένεια αὐτὴ καθίσταται ὄλο καὶ λιγότερο ἐμφανὴς κατὰ τὴν περίοδο τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς καὶ τῆς Μ. Ἑβδομάδας.

(ε) Οἱ Ὁρθροὶ τῶν Κυριακῶν τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς ἀντανακλοῦν τὴν ἐορτολογικὴ ἐξέλιξη τῶν συγκεκριμένων Κυριακῶν (ὡς γνωστόν, τὸ ἐορτολογικὸ περιεχόμενον τῶν Κυριακῶν τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς δὲν ὑπῆρξε ἐξ ἀρχῆς δεδομένο, ἀλλὰ ὑπέστη ἐξελίξεις).

(στ) Καταδείχθηκε ὅτι ὁ ἐορτασμός τοῦ Εὐαγγελισμοῦ ἀποτελεῖ στοιχεῖο διαφοροποιήσεων στὶς τυπικὲς διατάξεις τοῦ Ὁρθρου τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς καὶ τῆς Μ. Ἑβδομάδας.

(ζ) Πολλὲς ἰδιαιτερότητες ἐπισημάνθηκαν στοὺς Ὁρθροὺς τῆς Μ. Παρασκευῆς καὶ τοῦ Μ. Σαββάτου. Διαπιστώθηκε, πάντως, ὅτι σὲ ὁρισμένα σημεῖα τῶν ἐν λόγῳ Ὁρθρων ἡ μοναστικὴ παράδοση παρέμεινε πιστότερη ἔναντι τῆς κοσμικῆς.

(η) Ἐπισημάνθηκε ὅτι οἱ Ὁρθροὶ τῶν Κυριακῶν τοῦ Πεντηκοσταρίου ἐμφανίζουν λιγότερες ἰδιαιτερότητες σὲ σχέση μὲ τοὺς ἀντίστοιχους τοῦ Τριωδίου.

(θ) Τὰ μόνον προβλήματα Τυπικοῦ στοὺς Ὁρθροὺς τοῦ Πεντηκοσταρίου εἶναι τὸ θέμα τῶν ἐωθινῶν Εὐαγγελίων καὶ τῶν Καταβασιῶν τῆς Ἀναλήψεως.

(ι) Ὁ συνορτασμός τοῦ Ἁγίου Γεωργίου καὶ τοῦ Εὐαγγελισμοῦ (ὅταν μετατίθεται μετὰ τὸ Πάσχα) ἀποτελοῦν παράγοντες μεταβολῆς τῶν τυπικῶν διατάξεων τῶν Ὁρθρων τῆς Ἀναστάσεως καὶ τῆς Δευτέρας τῆς Διακαινησίμου.